

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Petr Stehlík

Nacismus a náboženství

Bakalářská práce

Praha 2015

Autor práce: **Petr Stehlík**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Jan P. Kučera**

Rok obhajoby: **2015**

Bibliografický záznam

STEHLÍK, Petr. *Nacismus a náboženství*. Praha, 2015. 50 s. Bakalářská práce (Bc.)

Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Jan P. Kučera

Abstrakt

Práce pojednává o vzájemném vztahu mezi ideologiemi nacistického hnutí a křesťanství. V první části práce je pozornost věnována nekompatibilitě, ale i blízkosti různých idejí konstituujících oba světonázor s přihlédnutím k rozdílům mezi protestantskou a římskokatolickou variantou křesťanství. Kromě oficiálního programu strany a spisu *Mein Kampf* se práce zaměřuje i na soukromé postoje předních nacistických vůdců. V druhé části práce jsou následně teoretické spory obou světonázorů nahlíženy v kontextu skutečných historických událostí.

Abstract

This thesis deals with a mutual relationship between the ideologies of the Nazi movement and Christianity. In the first part we look at both an incompatibility and a proximity of different basic ideas of both worldviews. Attention is also paid to differences between Protestantism and Roman Catholicism. Besides the official party program and *Mein Kampf*, this thesis also examines private attitudes of several prominent Nazi leaders. In the second part of the work, theoretical conflicts of both worldviews are scrutinized in the context of actual historical events.

Klíčová slova

nacismus, ideologie, křesťanství, katolicismus, protestanství, Německo, světonázor, mýtus

Keywords

Nazism, ideology, Christianity, Catholicism, Protestantism, Germany, worldview, myth

Rozsah práce: 112 327 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 30. 7. 2015

Petr Stehlík

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu své bakalářské doc. PhDr. Janu P. Kučerovi za cenné rady a připomínky při vypracování této bakalářské práce.

Petr Stehlík
2. ročník
4. 7. 2013

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií

Téma práce:

Nacismus a náboženství

Anglicky: Nazism and Religion

Řešitel: Petr Stehlík

Obor: Politologie a mezinárodní vztahy

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan P. Kučera

Výběr tématu:

V této práci budu srovnávat teorii a praxi nacismu ve vztahu k náboženství. V nacistické ideologii hrálo náboženství složitou roli. Na jednu stranu bylo podle mnohých historiků Hitlerovým cílem eventuálně křesťanství (a všechna jiná náboženství) zcela eliminovat, avšak kvůli pragmatickým důvodům měl německý nacistický režim ke křesťanství ambivalentní vztah. Mnohdy bylo křesťanství dokonce zneužíváno k samotné legitimizaci režimu. V této práci se zaměřím na praxi vycházející z historie, teorii vycházející z oficiální ideologie, jejich srovnání a rozdíly.

Zamýšlená metoda a výzkumná otázka:

Práce si klade za cíl rozebrat vztah nacismu a náboženství a) v ideologické rovině, b) z historického hlediska, a následně vytvořit ucelené srovnání a vytyčení rozdílů, pakliže existují. Nejprve se tedy budu věnovat zdrojům, které se týkají nacismu v ideologické rovině. Následně přejdu k historickým pracím věnujícím se období Třetí říše. V případě nesrovnalostí mezi teorií a praxí nacismu (respektive jeho vztahu k náboženství) se pokusím najít uspokojivé vysvětlení konkrétních odchylek režimu od jeho proklamované ideologie. Za *prameny* ideologie budu považovat významné spisy, oficiální prohlášení nebo řečová vystoupení předních osobností (zejména Adolfa Hitlera) nacistického režimu a zároveň filosofické texty, o něž se nacistická ideologie (podle svých vlastních slov) opírá nebo z nich jinak vychází.

Hypotézy:

Pro srovnání historické praxe vztahu náboženství a nacismu si stanovím následující hypotézy, které budou verifikovány nebo falsifikovány. Nacismus je tzv. *politické náboženství*. Praxe režimu nacistického Německa se výrazně lišila od prohlašované oficiální ideologie. V případě, že se podaří verifikovat tyto uvedené hypotézy, budu se věnovat i následujícím, dílčím předpokladům: vztah nacismu a náboženství nebyl ideologicky ani prakticky zřetelně vyjasněný. Praxe vztahu nacismu a náboženství vycházela zcela nebo alespoň částečně z politických důvodů - zejména legitimizace režimu. Ke komplikovanému vztahu nacismu a náboženství, jak v rovině teoretické tak praktické, přispěly rozdílné pohledy na náboženství u předních nacistických osobností a filosofických východisek nacismu.

Předpokládaná osnova práce:

Úvod

Adolf Hitler a Mein Kampf

- Hitler a náboženství
- Rozbor textu Mein Kampf
- Náboženství a propaganda

Filosofická východiska nacismu

- Samozvaní ideologové nacismu
- Myslitelé a myšlenky, o něž se nacismus jednostranně opírá

Náboženství v nacistickém Německu

- Náboženství v přednacistickém Německu
- Náboženství v Německu v letech 1933-1938
- Náboženství v Německu v letech 1938-1945

Srovnání historické praxe a ideologie

- Srovnání a rozdíly
- Vysvětlení rozdílů

Souhrn

- Shrnutí a hlavní zjištění

Závěr

Seznam literatury:

Maiher, H. (2004): *Totalitarianism and Political Religions*. London: Routledge.

Speer, A. (1997): *Inside the Third Reich*. New York: Touchstone.

Toland, J. (1991): *Adolf Hitler: The Definitive Biography*. London: Anchor.

Kershaw, I. (2008): *Hitler: A Biography*. London: W. W. Norton & Company.

Hitler, A. (1998): *Mein Kampf*. London: Houghton Mifflin Company.

Bergen, L. (1996): *Twisted Cross: the German Christian movement in the Third Reich*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Sherrat, Y. (2013): *Hitler's Philosophers*. London: Yale University Press.
- Evans, R. (2006): *The Third Reich in Power*. London: Penguin books.
- Stowers, S. (2007): *The Concepts of 'Religion', 'Political Religion' and the Study of Nazism*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 1, s. 9-24. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/30036425>
- Bergen, D. (2007): *Nazism and Christianity: Partners and Rivals? A Response to Richard Steigmann-Gall, The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 1, s. 25-33. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/30036425>
- Babík, M. (2006): *Nazism as a Secular Religion, History and Theory*, s. 375-396. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/3874131>
- Steigmann-Gall, R. (2004). *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Steigmann-Gall, R. (2007): *Christianity and the Nazi Movement: A Response*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 2, s. 185-211. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/30036441>
- Piper, E. (2007): *Steigmann-Gall, The Holy Reich*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 1, s. 47-57. Dostupný z <http://www.jstor.org/stable/30036427>
- Evans, R. (2007): *Nazism, Christianity and Political Religion: A Debate*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 1, s. 5-7. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/30036424>
- Gilman, J. (1986): *R. G. Collingwood and the Religious Sources of Nazism*, Journal of the American Academy of Religion, Vol. 54, No. 1, s. 111-128. Dostupný z: <http://jstor.org/stable/1464102>

Úvod	2
1. Výzkumný problém a metodologie	3
2. Vymezení používaných pojmů	4
3. Nacistický světonázor.....	6
3.1. <i>Myšlenkové zdroje</i>	<i>6</i>
3.2. <i>Principy nacionálního socialismu</i>	<i>11</i>
3.3. <i>Nacionální socialismus k otázce křesťanství</i>	<i>15</i>
4. Křesťanský světonázor	18
4.1. <i>Politický katolicismus.....</i>	<i>18</i>
4.2. <i>Náboženský antisemitismus</i>	<i>22</i>
5. Ideologická vzdálenost nacismu a křesťanství	23
6. Historická praxe vztahu nacismu a křesťanství	29
6.1. <i>Mezi lety 1919 až 1933.....</i>	<i>29</i>
6.2. <i>Mezi lety 1933 až 1945.....</i>	<i>33</i>
6.3. <i>Rozdíly v přístupu nacistických vůdců.....</i>	<i>39</i>
Závěr.....	45
Summary	46
Seznam použité literatury.....	48

Úvod

Ačkoliv od druhé světové války a pádu nacistického režimu uplynulo již celých sedm desetiletí, zanechal nám tento tragický úsek dějin odkaz, s nímž se společenské vědy - historie, filosofie ale i politologie - dlouhou dobu vyrovnávaly, a v jistém ohledu vyrovnávají dodnes. Motivací pro výběr tématu této bakalářské práce pro mě byla kontroverzní role křesťanství jakožto instituce i myšlenkového systému, od něž bychom na první pohled čekali, že bude nacionálnímu socialismu morálním (a možná i politickým) oponentem. Při podrobnějším zkoumání vztahu nacismu a křesťanství se ovšem ukazuje, že problematika je mnohem komplikovanější a v podstatě chybí konsensus na takové základní otázce, jako zda byla nacistická ideologie inherentně protikřesťanská, či zda nacisté chtěli přijít se zcela novým náboženstvím. To samozřejmě neznamená, že by neexistoval většinový názor, nicméně ten se dá až příliš snadno zpochybnit. Téma nacismu je i dnes těžké pojmut objektivně. Při studiu literatury jsem se v podstatě nesetkal s autorem, který by psal o Hitlerovi a nacismu, aniž by se přitom každých pár stránek vůči jeho názorům a jednání normativně nevymezil. Je to však pochopitelné, protože například tvrzení, že Hitler věřil v Boha, má zkrátka jiné důsledky než tvrzení, že byl instrumentálním ateistou.

První kapitola se věnuje zřetelnějšímu vymezení a operacionalizaci používaných pojmů, jako jsou křesťanství, nacismus nebo církev. Je například nutné rozlišovat mezi církví jako vnitrostátní institucí a církví jako mezinárodním subjektem s diplomatickými vztahy vůči ostatním státům. Druhá kapitola se zabývá popisem ideologie nacionálního socialismu v teoretické rovině: jeho myšlenkovými zdroji a historickými kořeny, dále principy na nichž je ideologie postavena a nakonec vztahu ke křesťanství v čisté ideologické rovině. Třetí kapitola se pak věnuje křesťanství (jak katolicismu tak protestantismu), jeho vztahu k politice a náboženskému antisemitismu. Další kapitola podrobněji rozpracovává nekompatibilitu křesťanské tradice s oficiální ideologií režimu Třetí říše. Kapitola týkající se historie pak ukazuje na několika konkrétních příkladech dynamiku vzájemných vztahů a důraz je kladen na postoje několika konkrétních prominentních nacistů v oblasti náboženství. V poslední kapitole poukazuji na rozpory popsané teorie a praxe a pokouším se najít uspokojivá vysvětlení nalezených rozdílů.

1. Výzkumný problém a metodologie

Cílem této práce je přiblížit a uspokojivě vysvětlit komplikovaný vztah nacismu k náboženství, přičemž náboženstvím je z praktických důvodů (pokud není specifikováno jinak) myšleno exkluzivně křesťanství. Důvodem je jednoduše fakt, že s ostatními velkými náboženstvími nacismus po většinu svého trvání nepřišel do bližšího kontaktu a křesťané tvořili jednoznačnou většinu náboženského vyznání období Výmarské republiky i Třetí říše. Zmíněný vztah je nahlížen ze dvou hledisek - teoretického a praktického. Teoretickým hlediskem mám na mysli kompatibilitu či nekompatibilitu nacismu a křesťanství v ideologické rovině a s odhlédnutím od jejich historické aplikace. Praxí jsou potom myšleny faktické historické a politické události tvarující jejich vzájemný vztah. Pakliže dojdou k závěru, že mezi proklamovanou ideologií nacionálního socialismu a jeho praxí (ve vztahu ke křesťanství) existují patrné rozdíly, pokusím se o jejich vysvětlení.

Nejprve se budu věnovat křesťanství a nacismu z ideologické perspektivy, přičemž východiskem pro teorii nacismu je zde kromě sekundární literatury zejména oficiální program strany, Hitlerův *Mein Kampf* či jeho četné výroky k německé veřejnosti. Při zkoumání křesťanských idejí vycházím z dobového katolického katechismu a oficiálních stanovisek církví. Pro zkoumání praxe vztahu nacistického režimu a křesťanství slouží zejména historické práce věnující se období Třetí říše. Po prozkoumání teorie i praxe provádím komparaci a případné nesrovnalosti se snažím objasnit za pomoci zjištěných skutečností o ideologické blízkosti či vzdálenosti obou myšlenkových systémů. V práci je kladen větší důraz na vztah nacismu vůči křesťanství spíše než vztah křesťanství vůči nacismu, a to protože nacismus byl ve vzájemném vztahu výrazněji dominantnějším partnerem.

Cílem práce je falsifikovat či verifikovat následující hypotézy: a) praxe režimu se v otázce náboženství výrazně lišila od proklamované ideologie b) vztah nacismu ke křesťanství nebyl ideologicky ani prakticky zřetelně vymezený c) praxe vztahu nacismu a křesťanství vycházela zcela nebo alespoň částečně z politických důvodů d) ke komplikovanému vztahu nacismu a křesťanství (jak v rovině teoretické tak praktické) přispěly rozdílné pohledy na náboženství u předních nacistických osobností a filosofických východisek ideologie. Text se svou osnovou liší od původně

zamýšlené osnovy z projektu práce kvůli specifickějšímu vymezení tématu. Například se oproti původnímu plánu nevěnuje „filosofům nacismu“, protože nacismus zkrátka žádné skutečné filosofy neměl

2. Vymezení používaných pojmů

Mnohé pojmy používané v této práci je třeba více přiblížit a objasnit. Ačkoliv se název práce odkazuje na náboženství a nacismus, je zde předmětem zkoumání myšleno exkluzivně náboženství křesťanské. Důvodem k tomu je to, že nacistická ideologie ostatní náboženství nebere v potaz, jelikož s nimi po většinu své existence nepřišla do styku. Německo se v období dvacátých až čtyřicátých let skládalo prakticky pouze z věřících křesťanského vyznání. Židovské náboženství, ke kterému se ve 30. letech hlásilo pouhé jedno procento německých obyvatel, nacismus zcela odbyl v rámci rasového antisemitismu. Adolf Hitler dokonce ani judaismus jako plnohodnotné náboženství neuznával a židé ho podle něj užívali pouze ke klamání ostatních.¹ Islám, s nímž se nacismus začal setkávat ve 40. letech během války, také nehrál v ideologii žádnou roli. Postoj Třetí říše k islámu byl zcela určován konkrétními válečnými potřebami v dobytých oblastech Sovětského svazu, jimiž byly neustálé požadavky na větší množství lidské síly. Ačkoliv existovala jistá nařízení se snahou o rozlišování křesťanských německých vojáků a rasově podřadných muslimských pomocných sil, uprostřed zuřící války se na ně bralo pramálo ohledu. Například Führerovo nařízení, že *Osttruppen* (východní dobrovolnické jednotky) nesměly nosit nacistický emblém, bylo jednoduše ignorováno. Byla to pouze domácí politika, kde náboženská otázka hrála důležitou roli.

Křesťanstvím pak může být dále myšleno buď římskokatolické, protestantské nebo to, co mají obě konfese společné, totiž základní dogmata, ideje a tradice evropského křesťanství. Mluví-li se v práci o křesťanství, aniž by bylo blíže specifikováno, zda se jedná o protestantskou nebo katolickou větev, míní se tím právě křesťanství obecně. Naopak tam, kde je myšlen buď pouze katolicismus či pouze protestantismus, je tak vždy v textu uvedeno. Vzhledem k povaze věci považuji za nutné se věnovat oběma denominacím zároveň a neomezovat výzkum buď jen na protestantismus či jen na katolicismus. Takový přístup by podle mého názoru nebyl dostatečně

¹ Nolte, E. Fašismus ve své epoše, s. 427

celistvý, protože odlišnosti v chování režimu vůči oběma denominacím mohou přispět k objasnění hypotéz, jimiž se tato práce primárně zabývá.

Při užívání pojmu katolicismus se odkážu na definici Petra Fialy: „[katolicismus] je zastřešující slovo, pod nímž lze nalézt jak katolickou církev v její institucionální podobě, tak její sebedefiniční stránku odkazující k její nadpřirozené složce, její morální kodex i soubor idejí, stejně jako jednání jednotlivých katolických věřících, strukturu a funkce organizací hlásících se ke katolické víře apod.“² Analogickým způsobem lze vymezit také protestantismus, avšak s podstatným rozdílem - protestantské církve jsou mnohé a postrádají nadnárodní přesah jako má církev katolická.

Církev je také jedním z užívaných pojmů s více významy, který je potřeba upřesnit. Církvi lze rozumět buď a) vnitrostátní instituci a organizační strukturu sdružující věřící jedné denominace, nebo b) nadnárodní subjekt s vlastními diplomatickými vztahy vůči ostatním státům, reprezentovaný Vatikánem v čele se Papežem. To jsou ostatně významy slova církev, se kterými tato práce operuje - určitě by totiž bylo možné přiřknout pojmu církev další významy.

Nacionální socialismus označuje fašistickou ideologii profilující se ve Výmarské republice ve dvacátých letech 20. století až po konec druhé světové války. Nezahrnuje myšlenky poválečných neofašistických ani neonacistických skupin. Nacistickou ideologií jsou zde myšleny teoretické základy a principy proklamované jeho vůdčími osobnostmi. Za hlavní zdroje jsou považovány *Mein Kampf* a politický program strany. Praxí režimu je pak myšleno jeho faktické chování a politické kroky nehledě na to, zda byly zakotveny ve výrocích Vůdce či opřeny o oficiální stanovisko strany a státu. Mluví-li se v práci o fašismu, je jím myšlen též nacismus, který je brán jako speciální varianta fašismu, který je kategorií obecnější.

² Fiala, P. *Katolicismus a politika*, s. 10-11

3. Nacistický světonázor

3.1. Myšlenkové zdroje

Kdybychom zde popisovali například ideologii komunismu, mohli bychom začít popisem myslitelů utopického socialismu a postupně se dopracovat až k marxistické filosofii. V případě nacionálního socialismu takový postup zvolit nemůžeme. Ačkoliv se někdy objevuje snaha zvolit jako myšlenkové zdroje nacismu různé filosofy, myslím si, že se jedná o velmi nevhodný způsob, jak k této ideologii přistupovat. Podhoubí pro nacismus se určitě začalo tvořit již v průběhu německého romantismu, kdy vznikala ona specifická víra v germánství, nicméně hledat spojitosti a kauzality mezi romantismem a nacismem zní pokud ne jako absurdní, tak alespoň jako velice obtížný úkol.

Filosofy a filosofické směry obviňované z toho, že nějakým způsobem přispěly ke vzestupu fašistických ideologií meziválečné Evropy, můžeme rozdělit do tří kategorií. Za prvé se jedná o filosofy, k jejichž odkazu se nacistický režim hlásil z vlastní iniciativy, přestože se daná filosofie do nacistického myšlení nijak nepromítala. Šlo buď o věc prestiže (svázání nacistické ideologie s myšlením uznávaných filosofů) nebo o záměrnou misinterpretaci. Nejreprezentativnějším filosofem z této kategorie je Friedrich Nietzsche. Obsah i aforistický styl psaní se propůjčuje selektivnímu chápání jeho tvorby. Zmiňme například ideu Nadčlověka nebo pěstění lidí.³ Nacističtí *myslitelé* si tyto koncepty interpretovali po svém, ale již se nijak nevyjadřovali k tomu, že Nietzsche hluboce pohrdal nacionalismem i antisemitismem. Podle všeho samotný Adolf Hitler nikdy Nietzscheho ani nečetl. Druhým typem jsou filosofové, kteří sice fašismus z počátku podporovali, ale brzy tvář v tvář brutální realitě nového režimu vystřízlivěli, nebo alespoň utlumili svou podporu. Sem můžeme zařadit například Carla Schmitta⁴ a Ernsta Jüngera.⁵ Jejich role je dodnes kontroverzní, nebyla vzhledem k jejich ryze akademickým pozicím příliš významná a samotný režim jim nepřikládal mnoho důležitosti. Nacistický režim se nijak netajil svým opovržením k intelektuálům, a to i v

³ Nacisté si obě myšlenky vyložili na základě rasového principu a velmi konkrétně, zatímco u Nietzscheho nebylo jasné, jakým způsobem má pěstění probíhat, kdo má být pěstitel atp., určitě však neměl na mysli eugeniku.

⁴ O'Sullivan, N. Fašismus, s. 153-4

⁵ Jünger se sice nikdy nestal členem strany, přesto nacisté jeho učení převzali.

případě, že šlo o jejich podporovatele. Posledním typem jsou pokusy vysvětlit příchod fašismu soupisem různých filosofů, jejichž interpretace sice může působit jako předvoj nacistických myšlenek, ale ve skutečnosti dané filosofy nic nepojilo jak mezi sebou navzájem, tak ani s režimem Třetí říše.⁶ Sem je možné zařadit například Platónovu *Ústavu* nebo Hobbesova *Leviathana*. V obou případech se ale jedná o zřejmý anachronismus, protože oba filosofové od epochy totalitarismu i od sebe navzájem dělí stovky let. Skutečným zdrojem myšlenek se nacismu stal sociální darwinismus a Thulská společnost, která v sobě zahrnuje prvky ariosofismu⁷ i esoterismu.

Sociální darwinismus je zjednodušená aplikace biologických konceptů z evoluční teorie Charlese Darwina na politickou a sociální realitu. Skrze autory jako jsou Houston Stewart Chamberlain, Ernst Haeckel, Julius Langbehn a Paul Lafargue došlo dále k modifikacím, kdy principy jako přírodní selekce a přežití nejsilnějšího začaly být aplikovány na celá etnika, národy i státy. Zajímavé je, že zmínění autoři se absolutně neshodovali na roli křesťanství v tomto dějinném souboji ras. Například podle Langbehna vedla křesťanská tradice k rasové kultivaci národů, zatímco Chamberlain ji vinil z podpory chování, jež bychom dnes nejspíše nazvali multikulturním. Spojením sociálního darwinismu s antisemitismem vzniká antisemitismus rasový, který hrál tak zásadní roli v ideologii nacionálního socialismu. Z literatury, o které s jistotou víme, že byla Hitlerovi inspirací, jsou Chamberlainovy *Základy dvacátého století*.⁸ Tito dva se ostatně několikrát osobně setkali a Chamberlain byl Hitlerovým vášnivým podporovatelem. V *Základech* je vyzdvihována árijská rasa jako kreativní, umělecká a schopná abstraktního myšlení v kontrastu vůči rase židovské, jíž jsou přisuzovány všechno opačné negativní atributy. Cílem Židů je zde zničení nadřazených árijců *mezirasovým křížením*. K tomuto účelu prý založili Židé římskokatolickou církev, která šíří požidovštěné křesťanství, které však nemá nic společného s křesťanstvím, jenž založil árijský Kristus. Nacisté sice od Chamberlaina nepřevzali jeho definici árijské rasy, podle níž se mezi árijce řadí kromě Němců také Řekové, Slované nebo i severoafričtí Berberští, ale idea požidovštěného křesťanství a árijského Krista⁹ se velice rozšířila.

⁶ O'Sullivan, N. Fašismus, s. 16

⁷ Ariosofismus je obecný pojem pro esoterické teorie vyzdvihující dějinnou úlohu árijské rasy.

⁸ Nolte, E. Fašismus ve své epoše, s. 361

⁹ Nolte, E. Fašismus ve své epoše, s. 369

V roce 1918 založil Rudolf von Sebottendorff v Mnichově *Studijní skupinu pro Německou starobylost* s krycím názvem Thulská společnost.¹⁰ Náplní organizace bylo v podstatě pouze probírání antisemitských a ariosofických názorů (které obvykle šly ruku v ruce). Thulská společnost je častým tématem konspiračních teorií a její role bývá často přeceňována. Faktem však zůstává, že z jejích reprezentantů se rekrutoval nemalý počet zakládajících členů NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*),¹¹ respektive DAP (*Deutsche Arbeiterpartei*), a to i přesto, že organizace nikdy neměla více než pár tisícovek členů. Mezi ně patřili například Rudolf Hess, Hans Frank, Dietrich Eckart nebo Alfred Rosenberg. Tvrzení, že jedním z členů Thulské společnosti byl také Adolf Hitler, je sice mýtus, nicméně se minimálně účastnil některého z jejích setkání.¹² Nacistická strana se přes zřejmou spojitost k odkazu Thulské společnosti nikdy nepřihlásila (kromě symbolu hákového kříže), ba naopak se pokoušela své okultní počátky zatajit. Esoterické a okultní společnosti byly po převzetí moci novým režimem rušeny napříč Německem. Pravděpodobnou motivací byla pro NSDAP snaha udržet si zdání slučitelnosti s křesťanským myšlením. Režim si nemohl dovolit přihlásit se k myšlenkám značné části svých zakládajících členů, protože mezi okultismem a pohanstvím existuje úzká spojitost - minimálně v očích katolické církve. To však nevedlo k tomu, že by své názory opustili i zmínění členové. Heinrich Himmler například i vzhledem ke svému vysokému postavení udržoval vztahy s okultisty Otto Rahnem a Karlem Maria Wiligutem, kterým poskytoval svou přízeň¹³ navzdory nelibosti svých spolustraníků.

Jako nedůležitějšího člena (svým vlivem na podobu nacionálního socialismu) tehdejší Thulské společnosti můžeme označit Dietricha Eckarta. Tento samozvaný filosof se stal Adolfu Hitlerovi jakýmsi mentorem a zároveň v něm jako jeden z prvních spatřoval mesiáše, který zachrání Německo. Hitler mu dokonce jako výraz vděku napsal věnování v druhém vydání *Mein Kampf*.¹⁴ Eckart byl mužem, který podle všeho pomohl zformovat Hitlerův světový názor do podoby, v jakém

¹⁰ Někteří autoři název do češtiny překládají jako Společnost Thule.

¹¹ Gugenberg, E. Hitlerovi vizionáři, s. 13

¹² Gugenberg, E. Hitlerovi vizionáři, s. 13

¹³ Otto Rahn se dostal až do pozice *Obersturmführera* SS, přestože k tomu nebyl vůbec kvalifikovaný.

¹⁴ Nolte, E. Fašismus ve své epoše, s. 423

jej známe dnes. Eckart Hitlera začal představovat v tehdejších pravicových politických kruzích¹⁵ a v Hitlerovi nakonec i díky tomu našel zalíbení Anton Drexler, předseda DAP. Dietrich Eckart pro stranu editoval oficiální periodikum strany *Münchener Beobachter*,¹⁶ skládal básně, hry i písně. V roce 1925 byl posmrtně vydán jeho nedokončený spisek *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin: Zwiegespräch zwischen Hitler und mir* (Bolševismus od Mojžíše po Lenina: rozhovor mezi Adolfem Hitlerem a mnou o židovské otázce), ve kterém vede s dialog s Hitlerem a předkládá nám v něm svůj vlastní světonázor. Obsahem spisu je zjednodušená etiologie dějin, které jsou vykládány podle paralely s přírodou. Pravidelnost dějin však prý narušuje skrytá síla, kterou je „Žid“. Ten způsobuje fenomén vnitřního rozkladu národů, který je naprosto proti přirozenosti, protože národy by samy o sobě měly mít přetrvávající existenci. Při svém výkladu dějin Eckart (v dialogu Hitler) hledá inspiraci i ve Starém zákoně, kde se odvolává na *Izaiáše 19:2-3* a *Exodus 12:38*. Židé se prý v Egyptě pokusili o jakousi protobolševickou revoluci, ale byli vyhnáni nacionálně uvědomělými Egyptany. Mojžíš tak prý byl prvním bolševickým vůdcem. Součástí je i velmi jednoznačné vyzdvihování křesťanství: „V Kristu, ztělesnění veškeré mužnosti, nacházíme vše, co potřebujeme. A pokud příležitostně mluvíme o Baldurovi (bůh norské mytologie, pozn. aut.), naše slova vždy obsahují radost a potěšení, že naši pohanští předci byli již natolik křesťanští a vkládali do jeho postavy náznaky Kristových ideálů.“¹⁷ Spis je považován za jedno z nejdůležitějších děl raného nacismu¹⁸ a nebýt Eckartovy předčasné smrti způsobené nadměrnou konzumací alkoholu,¹⁹ mohl tento spis a jeho další vlastní myšlenky mít na nacionální socialismus ještě větší vliv, avšak nezdá se, že by autorova výrazná náklonnost ke křesťanství byla tím, co si od Eckarta Hitler ponechal.

Nöel O'Sullivan definuje fašismus jako „nejúspěšnější formu aktivistického politického stylu“.²⁰ K pochopení této definice je ale zapotřebí podrobnějšího vysvětlení pojmu aktivistický

¹⁵ Mimojiné Hitlerovi představil Alfreda Rosenberga, který zase Hitlera zasvětil do prací H. S. Chamberlaina - Eckartův nepřímý vliv na Hitlerovo myšlení tak možná byl ještě mnohem větší.

¹⁶ *Münchener Beobachter* patřilo už Thulské společnosti a zůstalo oficiálním periodikem NSDAP až do roku 1945.

¹⁷ Eckart, D. Bolševismus od Mojžíše po Lenina: rozhovor mezi Adolfem Hitlerem a mnou o židovské otázce, s. 73

¹⁸ Gugenberg, E. Hitlerovi vizionáři, s. 34

¹⁹ Gugenberg, E. Hitlerovi vizionáři, s. 34

²⁰ O'Sullivan, N. Fašismus, s. 129

politický styl. Podle O'Sullivanova začalo v Evropě během období francouzské revoluce (a zejména poté) docházet ke změně paradigmatu toho, jak se ve společnosti utváří politika. Aktivistický politický styl definuje ve vztahu k tzv. omezenému politickému stylu, ke kterému politické myšlení až do konce 18. století směřovalo. Základním stavebním kamenem omezeného politického stylu je myšlenka, že stmelujícím prvkem společnosti je zákon. Bez zákonů by žádná společnost nemohla existovat. Naopak u aktivistického stylu již nehraje primární roli zákon, ale společný cíl. Stmelujícím prvkem společnosti se zde stává ideologie, která je rozpracovaným souborem myšlenek směřujícím právě k danému cíli. V případě nacismu by tímto cílem byla například rasová čistota. Historické hranice státu, které stát dříve určovaly, se nyní stávají pouze překážkou ideologickým cílům. Dalším rozdílem je totalizace politiky a setření rozdílů osobního a veřejného života, jehož hranice v aktivistickém politickém stylu postupně zanikají. V rámci omezeného politického stylu je absolutní koncentrace moci vnímána jako nebezpečný jev, zatímco pro aktivistický styl je ideálem a neexistují zde institucionální omezení moci.

Podle O'Sullivanova vychází nový aktivistický politický styl ze čtyř základních tezí. Za prvé je to *nová teorie zla a politika jako křižácká výprava*, kdy evropská kultura opouští myšlenku prvotního hříchu a člověk začíná být nahlížen jako od přírody dobrý. Společnost přestává být pouhým prostředkem na cestě k *civitas Dei* a naopak se sama postupně stává smyslem bytí. Je to přechod od antropologického pesimismu k antropologickému optimismu. Důsledkem je, že se politika přestává chápat jako nástroj k rámcovému udržení společnosti a namísto toho má směřovat k vytvoření štěstí a blahobytu. Smyslem politiky přestává být pouhé zajištění bezpečnosti a stává se jím zajištění dobrého života, přičemž dobrý život je definován tou či onou ideologií, která právě nový aktivistický politický styl doprovází. Funkcí státu již není pouze výběr daní a od občanů se očekává, že svůj stát budou aktivně milovat. Druhou myšlenou je *doktrína lidská svrchovanost*, díky níž došlo k tomu, že za jedinou legitimní vládu začaly být považovány vláda zdola. To nutně neznamená konec monarchií a aristokracií, pouze to, že takové režimy ke své legitimitě potřebují aktivní podporu mas. Abstraktní vůle lidu se stává silou legitimizující státní útvary a posvěcující dobovačné války. Třetím principem je *nové pojetí svobody*, které je nezávislé na politických institucích a ústavě, ale definuje svobodu vnitřně, jako možnost uskutečňování vůle. Svoboda se stává kolektivistickou a ofensivní, za svobodu se bojuje. Podle tohoto pojetí může být například Němec i v totalitním státě zcela svobodný, protože uskutečňuje svobodu svého národa a státu.

Posledním a pravděpodobně nejdůležitějším základem nového politického aktivistického stylu je *síla lidské vůle*. Od 19. století se zdá reálné, že jedinec má moc změnit svým jednáním mezinárodní uspořádání (a dokonce možná i běh dějin). Historickým mezníkem jsou zde napoleonské války, kde se naplno projevila formující síla vůle Napoleona Bonaparte. Od té doby nabývají na významu různá sociálně-politická hnutí a studentské revoluce usilující o proměnu evropské politické kultury. Jedním z nejikoničtějších příkladů síly lidské vůle (před příchodem fašismu) se stal Giuseppe Garibaldi a jeho *tažení tisícovky*. Svůj extrémní důsledek našla tato myšlenka v osobě Vůdce a mýtu, který jej obklopoval. Ačkoliv po francouzské revoluci de facto celá Evropa (některé státy více a jiné méně) opustila omezený politický styl a přešla k aktivistickému, fašismus se dále odlišuje svou intenzitou - viz již zmíněná definice fašismu jako nejúspěšnější formy aktivistického politického stylu. Zatímco v jiných režimech existoval tzv. spontánní aktivismus, kdy se masy samy ujaly té či oné ideologie, pro režim nacistického Německa bylo nutné masy aktivizovat shora (politickými elitami) a aktivizaci řídit. To s sebou přináší přechod k teatrální politice hrající na city, protože právě emoce aktivizují masy mnohem účinněji, než chladné diskuze o ústavních normách. Tento styl utváření politiky, který je definujícím prvkem nacismu, je podle mého názoru jednou z hlavních příčin ideologické nekompatibility křesťanství a nacionálního socialismu.

3.2. Principy nacionálního socialismu

Primárním zdrojem informací je pro nás *Mein Kampf*, pětadvacetibodový program strany z roku 1920 a v menší míře i *Zweites Buch*,²¹ což je druhý, avšak nevydaný spis Adolfa Hitlera. *Mein Kampf* je označován za semiautobiografický spis, ale ve skutečnosti jsou veškeré (a poměrně řídké) autobiografické informace pouze volným přechodem k programu nacistického hnutí a jeho ideologii. Autobiografické části navíc nejsou zcela důvěryhodné a jejich časové řazení je sporné. Vše je v knize podřízeno tomu, aby vyvolala na čtenáře určitý vliv, jehož součástí je vytvořit zdání neomylnosti Vůdce a neměnnosti jeho názorů. Z toho důvodu Hitler nemohl popisovat události svého života podle skutečnosti. U historiků i politologů se často objevuje názor, že nacismus vlastně

²¹ Údajnou motivací k sepsání prý bylo ospravedlnit podstoupení Tyrolska, spis ovšem neobsahuje nic programově originálního.

žádnou ideologií nebyl - alespoň ne v dnešním smyslu slova.²² Je to názor, podle nějž byl Hitler čistým pragmatikem usilujícím pouze o moc. Nacionální socialismus byl potom pouhým nástrojem v rukou instrumentalistického politika a jednotlivosti této ideologie nebyly důležité. V mnoha ohledech se jedná o věrohodnou teorii a určitě se dá souhlasit s tím, že Hitlerovi šlo primárně o moc. Většina bodů z programu strany nikdy nebyla naplněna. Nejlepším příkladem je Hitlerův spor s Itálií o Jižní Tyrolsko, které obývali z 90 % Němci, přesto však s Hitlerovým souhlasem mělo být území a jeho obyvatelé násilně integrováni do Italské kultury v zájmu udržení dobrých vztahů s fašistickou Itálií.²³ Tím byl jednoznačně porušen už první bod z oficiálního pětadvacetibodového programu: „Požadujeme na základě práva na sebeurčení národů sjednocení všech Němců a vznik Velkého Německa“, konkrétně přímo právo na sebeurčení samotných Němců! Většina bodů z tohoto programu, u kterých nikdy nedošlo k jejich naplnění, se týká sociálních otázek - například bod číslo 13 o zestátnění všech podniků a bod číslo 14 o rozdělení zisků velkopodniků.

Dvou tezí - *Lebensraum* a rasového principu - se však nacionální socialismus držel s až iracionální zatvrzelostí. Přijatelnější postoj, než že nacismus nebyl ve skutečnosti ideologií, je pro mne názor Eberharda Jäckela, podle nějž nacismus byla ideologie postavená na těchto dvou konceptech, nicméně veškeré ostatní prvky této ideologie byly pouze prostředkem: „všechny ostatní oblasti politiky chápal [Hitler] jen jako účelový prostředek k prosazení svého programu.“²⁴ Oba principy jsou velmi podrobně rozpracovány v Hitlerově *Mein Kampf* a znovu zopakovány v jeho druhém spise *Zweites Buch*. Je jim také věnováno nepoměrně více prostoru než jiným otázkám, například domácí politice nebo vztahu s křesťanstvím.

Koncept nacistického *Lebensraum* vychází volně z myšlenek sociálního darwinismu. Němci, jakožto nadřazený národ, mají nárok na teritoriální expanzi směrem na východ, aby tak zamezili přelidnění na svém současném území. Hitler při své argumentaci přichází s konceptem, který by se dal nazvat *rasové bezpečnostní dilema*. Národy podle něj mají nekonečný pud sebezáchovy, ale na světě je pouze omezený prostor. Pakliže jednomu národu stoupá porodnost,

²² Jäckel, E. Hitlerův světový názor, s. 12-13

²³ Obyvatelé sice měli možnost emigrovat do Německa a většina z nich této možnosti využila, nic to však nemění na Hitlerově rozhodnutí Němce *obětovat*.

²⁴ Jäckel, E. Hitlerův světový názor, s. 23

musí tento národ ve vlastním zájmu rozšiřovat svůj životní prostor. To ale vede k umenšování životního prostoru jiných národů, které (podle svého stupně národního uvědomění) reagují ochranou své kultury a životního prostoru a nakonec také zvýšením vlastní porodnosti. Různé národy však disponují různým stupněm uvědomění a silou vůle, proto v tomto systému nejde o zachování rovnováhy, ale o prosazení pouze některých národů na úkor jiných. Vše je popisováno jako přirozený proces, dokonce s jasně určenými proměnnými, jimiž jsou populace národa, jeho míra sebeuvědomění a pud sebezáchovy. Problém v nastaveném pořádku podle Hitlera způsobují Židé, kteří tento přirozený proces narušují podkopáváním životních sil národů. Téma životního prostoru se opakovaně objevuje napříč *Mein Kampfem*, např.: „Je třeba zaujmout chladné a střízlivé stanovisko v tom smyslu, že určitě nemůže být vůlí nebes, dát jednomu národu na tomto světě padesátkrát více půdy než národu druhému. V takovém případě se nelze dát odradit politickými hranicemi. Jestliže tato Země skýtá skutečně životní prostor pro všechny, pak ať se nám tedy dostane půdy, kterou potřebujeme k životu. Nikdo to ovšem nebude dělat rád. Potom ale nastoupí právo sebezáchovy, co bude odepřeno po dobrém, musíme si vzít po zlém.“²⁵ Tento cíl expanze životního prostoru na východ byl sice Německem sledován už během první světové války, ale až během nacismu měl za důsledek teror a vyhlazování Poláků, Ukrajinců a Rusů za účelem vytvoření *místa pro život* Němcům, kteří se teprve mají narodit. Druhou vždy pevně dodržovanou komponentou nacionálního socialismu byl rasový princip. Antisemitismus nehrál v ideologii jen jakousi roli laciného lákadla mas, naopak byl uplatňován bez ohledu na kontext. Projekt průmyslového vyhlazování Židů uprostřed války na dvou frontách přeci nelze označit za pragmatismus sledující pouze cíl moci. Zajímavostí také je, že ačkoliv byla pojmem „Žid“ označována hrozba pro celé Německo a dějiny lidstva vůbec, Vůdce nikdy nedefinoval, kdo je a kdo není Židem.²⁶ Přestože řadoví členové jednoznačně volali po konkrétní definici, pojem zůstal nevyjasněný, nebo se jeho definice často měnila. To však bylo pro Vůdce praktické, protože Hitler si tak plně uchovával v rukou možnost určovat nepřítele.²⁷ Zmíněná nejednoznačnost byla rozšířena i do oblasti rozhodování. Hitler záměrně ponechával svým podřízeným volnost a zadával²⁸ stejné

²⁵ Hitler, A. *Mein Kampf*, s. 91

²⁶ Koonzová, C. *Svědění nacizmu*, s. 183

²⁷ Podle Carla Schmitta je možnost určit politického nepřítele jedním z hlavních atributů suveréna.

²⁸ Vůdce ve skutečnosti příliš úkolů nezadával, spíše sděloval svá přání a vysvětloval posluchačům co a jak by podle něj mělo fungovat. Jeho podřízení se následně tyto *úkoly* snažili splnit.

úkoly více osobám. Často se překrývající a nejasně vymezené kompetence vedli k rivalitě, která dále pouze posilovala Hitlerovu pozici jakožto ultimativního arbitra. To neznámá, že by se neobjevovaly pokusy o reorganizaci způsobu vládnutí v Třetí říši, nicméně všechny návrhy byly Vůdcem zavrženy. Tento systém uspořádání mohl do jisté míry fungovat v otázkách spojených se zacházením se Židy a lidmi z dobytých východních území, protože tam byl postoj Adolfa Hitlera jednoznačný a neměnný. Co ale v případě domácí politiky nebo náboženství, kde postoj Vůdce ani strany nebyl tak jednoduchý? Vztahu nacionálního socialismu k otázce křesťanství v teoretické rovině se věnuje příští podkapitola. Záměrně zde vynecháváme některé další principy, na nichž je nacismus postaven, protože nejsou zásadní pro cíle této práce, jejímž obsahem nemá být podání vyčerpávajícího rozboru samotného nacismu. Jsou jimi korporativismus a permanentní revoluce,²⁹ přičemž první se týká hospodářství a nepovažuji ho ve vztahu ke křesťanství za relevantní, zatímco druhý je příliš nejasným konceptem a přinejmenším sporný.

Pro pochopení nacismu jsou neméně důležité také myšlenky, proti nimž se kategoricky vymezoval. Lze říci, že nacionální socialismus se jako ideologie profiloval mnohem více negací než tím, že by přicházel s inovativním světonázorem. Nacismus zcela odmítal myšlenky egalitářství, demokraticismu, marxismu, pacifismu a internacionalismu.³⁰ Odpor k egalitářství je úzce spojen s rasovým principem. Lidé mají různou hodnotu podle své genetické výbavy. Nacistický režim neváhal upřít právo na život těm, které považoval za bezcenné - a to navzdory tomu, že se jednalo o Němce - například programem nucené eutanazie. S demokraticismem to bylo o něco složitější, protože jak bylo popsáno v kapitole o aktivistickém politickém stylu, fašistické režimy potřebují podporu mas. Nacismu nevadilo na myšlenkách demokracie zapojení většiny do politiky, ale spíše parlamentarismus a pomalý proces politického rozhodování. Ten charakterizují věčné diskuze a kompromisy, zatímco fašismus se vyznačuje akcí. Marxismus byl odmítán kvůli představě o židobolševismu, podle níž je bolševismus výmyslem židů s cílem podmanění světa. Komunismus a židovství bylo velmi často spojováno v jednu identickou hrozbu, konspirace však měla i určité opodstatnění³¹ v disproportionálním zastoupení Židů v politbyru SSSR i členské základně sovětské komunistické strany.

²⁹ O'Sullivan, N. Fašismus, s. 45

³⁰ Jäckel, E. Hitlerův světový názor, s. 94

³¹ Nolte, E. Fašismus ve své epoše, s. 425

Ve vztahu ke křesťanství jsou pro nás nejzajímavější pacifismus a internacionalismus. Oba dva principy jsou totiž úzce spjaté s jeho myšlenkami.³² Internacionalismus pak mnohem více s katolicismem než s protestantismem, protože zatímco protestantismus a nacionalismus mohou jít ruku v ruce, katolická církev je doslova rozprostřena mezi státy i kontinenty, přičemž její sídlo je ve Vatikánu. Zde se nám již zřetelně rýsuje první potenciální konflikt myšlenek křesťanství a nacionálního socialismu. Spojnice mezi katolicismem a internacionalismem však nebyla důvodem, proč nacismus internacionalismus zavrhoval. Tím byla znovu představa o propojení s židovstvím. Podle Hitlera byli totiž Židé nositeli internacionalismu a usilovali o rozbití národních států, protože sami žádný neměli.³³

3.3. Nacionální socialismus k otázce křesťanství

V *Mein Kampf*, který Hitler napsal během svého pobytu ve vězení po neúspěšném Mnichovském puči, se slovo „bůh“ vyskytuje celkem na 41 stranách a „prozřetelnost“ na 9 místech. Neodkazuje se zde však na křesťanského boha, ale konkrétní bůžky (nádech polyteismu): bůh války, bůh míru, bohyně pomsty, bohyně osudu etc. Hitler se zde explicitně nehlásí ke křesťanství, ale uznává jej jako nedělitelnou součást německé kultury: „Tím, že víra pomáhá pozvednout člověka nad úroveň zvířete, přispívá v pravdě k upevnění a zajištění jeho existence. Vezmeme-li dnešnímu lidstvu jeho religiózně-věroučné, v praktickém významu pak morální zásady, jež mu byly vštípeny výchovou, a odstraníme-li tuto religiózní výchovu, aniž bychom ji nahradili něčím stejně hodnotným, výsledkem bude těžký otřes základů lidského bytí.“³⁴ Hitler dále čtenáře ujišťuje o skálopevné pozici křesťanství, ale stejným dechem viní křesťanské politické strany z devalvace náboženství a zcela jasně předkládá názor, že politikové by měli respektovat náboženské tradice a zvyky svých občanů: „Politické strany nemají s náboženskými problémy nic společného, pokud jako odrodilci nepodkopávají mravy a morálku vlastní rasy, stejně tak nemá náboženství nic společného s politickými nepřístojnostmi stran. Pokud ovšem církevní hodnostáři používají

³² Vzhledem k historické zkušenosti s křesťanstvím by se dalo argumentovat, že pacifismus do křesťanství nepatří, nicméně alespoň v ideologické rovině je křesťanství náboženstvím míru, nikoliv boje.

³³ Jäckel, E. Hitlerův světový názor, s. 95

³⁴ Hitler, A. Mein Kampf, s. 326

náboženské instituce nebo i učení k tomu, aby poškozovali národ, nesmíme je na této cestě následovat a musíme bojovat proti tomu všemi prostředky. Politickému vůdci mají být náboženské nauky a instituce jeho národa vždy nedotknutelné, neboť jinak nesmí být politikem, nýbrž reformátorem, má-li k tomu vybavení!³⁵ Co se týče rozdílu mezi protestantismem a katolicismem, Hitler v *Mein Kampf* staví obě denominace na stejnou úroveň, nicméně v praxi tomu tak nebylo - tomu se však věnujeme v jiné kapitole.

V „nacistické bibli“ se také opakovaně objevuje téma Ježíše Krista jako árijského bojovníka proti Židovstvu, které se stalo ústředním motivem arianizace křesťanství. Podle Adolfa Hitlera (a mnoha dalších nacistů) je moderní křesťanství vynálezem Židů, kteří si (počínaje sv. Pavlem) přivlastnili Kristovo učení pro vlastní účely. Tento názor se vyskytoval i v Hitlerových soukromých konverzích, např.: „Konečné zfalšování Ježíšova učení je dílem Pavla. Dal se k této práci pro účely osobního zisku. Pro galilejské bylo cílem osvobodit svou zemi od židovského útlačku. Ježíš se proti židovskému kapitalismu postavil, a to je důvod, proč ho Židé zlikvidovali.“³⁶ V programu strany se nacisté ve 24. bodě hlásí k tzv. pozitivnímu křesťanství. Program pojem vysvětluje jen velmi zešířena, pozitivní křesťanství se podle něj od toho běžného liší tím, že „bojuje proti židovskému materialismu uvnitř i navenek.“³⁷ Speciální pojem byl zřejmě použit z politických důvodů, protože jeho obsah mohl být časem naplněn podle potřeby. Pozitivním křesťanstvím je ale v podstatě křesťanské učení bez židovských prvků - odstranění Starého zákona, popření židovského původu Ježíše Krista a idea Ježíše Krista jako bojovníka proti Židům. Míra nacifikace nebyla přesně daná, proto pro některé mohlo být pozitivním křesťanstvím už to, že neakceptovali Ježíšův židovský původ, zatímco pro jiné bylo podmínkou i vyloučení Starého zákona nebo jeho nahrazení *Mein Kampfem*.

Dalším důležitým zdrojem postoje nacionálního socialismu vůči křesťanství je *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*³⁸ (Mýtus dvacátého století). Ve svém opus magnum se Alfred

³⁵ Hitler, A. *Mein Kampf*, s. 71

³⁶ Hitler, A. *Mein Kampf*, s. 319

³⁷ The Avalon Project. Nazi Conspiracy and Aggression Volume IV – Document No. 1708-PS. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <http://avalon.law.yale.edu/imt/1708-ps.asp>

³⁸ Slovo mýtus je zde myšleno ve stejném významu jako např. řecké mýty, nikoliv ve významu falešné představy.

Rosenberg na více než 500 stranách věnuje historii a vývoji západní civilizace, ovlivněné křesťanstvím a judaismem, se zaměřením na „souboj ras“, inspirovaným Chamberlainem, Gobineauem, ale i špatně vyloženým Nietzsche. Cílem je předestření Rosenbergova mystického náboženství krve.³⁹ Samotný obsah spisu je rasová interpretace dějin se zaměřením na zhoubný vliv židovské rasy. Ačkoliv útoků na křesťanství se v knize nevyskytuje málo, obvykle jsou doprovázeny adjektivy jako *židovské křesťanství* a znovu se zde opakují motivy pozitivního křesťanství. Spis tvrdí, že Ježíš by ve skutečnosti árijec a původní křesťanství bylo ryze árijského původu, ale pak bylo zkorumpované Pavlem z Tarsu. *Der Mythos* také jednoznačně rozlišuje mezi katolicismem a protestantismem. Katolickou církev viní z kulturního úpadku Německa, zatímco protestantskou reformaci považuje za krok správným směrem. Vyzdvihuje také Martina Luthera, který podle něj dokázal rozeznat židovskou hrozbu a její destruktivní účinky. Nakonec však podle Rosenberga reformace neuspěla a jejím důsledkem nebylo nic jiného, než vytvoření další dogmatické církve. Při popisu budoucnosti náboženských poměrů v říši Rosenberg navrhuje souběžnou existenci několika různých náboženských systémů: pozitivního křesťanství, neopaganismu a árijského hinduismu. Součástí knihy je velmi detailní kritika a odvržení většiny fundamentálních křesťanských dogmat, jako jsou původní hřích, svatá trojice nebo panenské početí Ježíše Krista. Na první pohled se jedná o jedno z nejdůležitějších děl nacistického režimu. Do konce války se prodalo zhruba milion výtisků⁴⁰ a spis vyvolal kritický ohlas u duchovenstva, které se obávalo, že *Der Mythos*, se svými rozsáhlými protikřesťanskými pasážemi, reflektuje oficiální stanovisko režimu a strany. Rosenberg totiž psal z pozice komisaře pro intelektuální a ideologické vzdělávání NSDAP. Jak moc byl spis známý mezi veřejností nelze bohužel přesně zjistit, ale podle Joachima Festa vděčil za veškerou svou (i negativní) popularitu svým útokům na křesťanství, nikoliv pokusu o posunutí a rozšíření nacistického mýtu.⁴¹ Ve vedení strany byl však *Der Mythos* nepopulární. Podle Alberta Speera se Hitler o knize vyjádřil, že se jedná o „věci kterým nikdo nerozumí ... napsané v nepochopitelných pojmech“⁴² Na druhou stranu nemůžeme knihu úplně odepsat, protože reprezentovala názory minimálně jednoho důležitého politika, totiž samotného Rosenberga. Vydání takové knihy nemůže být v žádném případě považováno za pragmatický krok

³⁹ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 113

⁴⁰ Fest, J. *The Face of the Third Reich*, s. 199

⁴¹ Fest, J. *The Face of the Third Reich*, s. 198

⁴² Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 112

režimu, naopak ukazuje na zmatenou politiku v oblasti náboženství, která neměla pevný směr a každý z vedoucích nacistů se udával vlastním směrem.

4. Křesťanský světonázor

4.1. Politický katolicismus

Petr Fiala definuje politický (nebo též sociální) katolicismus jako „pokus o vytvoření kompletní sociální a politické struktury vycházející z katolického sociálního učení.“⁴³ Fenomén politického katolicismu se v Německu začal naplno projevovat ve druhé polovině 19. století. Paradoxním impulsem pro vznik katolických politických stran byla snaha pruského kancléře Otto von Bismarcka o omezení vlivu katolicismu ve společnosti. Tento proces, probíhající v 70. letech, je označován jako *Kulturkampf*. Bismarck se snažil získat podporu liberálů a protestantů, zatímco katolíci byli označeni za nepřátele státu.⁴⁴ Boj byl veden politickými prostředky a stát schvaloval diskriminující legislativu, například tzv. *Kanzelparagraph*, podle nějž mohl být kterýkoliv církevní funkcionář uvězněn až na dva roky pokud na veřejnosti probíral politické záležitosti⁴⁵. V roce 1872 byli v Německu zakázáni jezuité a katoličtí učitelé byli vypovězeni ze státních škol. Ve stejném roce Německá vláda dočasně přerušila diplomatické vztahy s Vatikánem. *Kulturkampf* sice nemůžeme svojí intenzitou srovnávat s nacistickými persekucemi, ale podobností je zde spousta. Katoličtí kněží, kteří se odmítali novým zákonům podřít, byli buď odstraněni ze svých funkcí nebo zatýkáni. Antikatolické tažení se však obrátilo proti svému strůjci, protože vedlo k mobilizaci katolických věřících a zakládání katolických politických stran. *Kulturkampf* skončil kompromisním vyjednáváním mezi papežem a Bismarckem. Většina zavedených antikatolických zákonů z bismarckovy éry byla zrušena, přičemž kancléř si dokonce získal politickou podporu největší katolické strany. Výsledkem byl precedens, který se však za nacistické éry neopakoval. Ačkoliv spor s bismarckovským Německem skončil pro katolickou církev dobře, možná právě jeho řešení se

⁴³ Fiala, P. Katolicismus a politika, s. 10

⁴⁴ McGowan, L. Radikální pravice v Německu, s. 61

⁴⁵ V doslovném znění zákona se jednalo o „narušování veřejného pořádku“.

stalo pro budoucí vývoj zhoubnou. Katolická církev (Vatikán i německý klérus) se ve svém jednání s Hitlerem opakovaně vydávali cestou appeasementu, za něž je církev do dnes kritizována.

Z pohledu katolické církve se však jednalo o historicky ověřenou strategii přežití. Rozdíl byl v tom, že zatímco na hrozbu *Kulturkampfu* katolicismus reagoval mobilizací, v případě nacismu bylo jeho reakcí skoro dobrovolné stažení se z politiky. Konkordát mezi Třetí říší a Vatikánem⁴⁶ zavazoval německý katolicismus k neúčasti v politické sféře výměnou za záruky náboženských svobod. Jednání Vatikánu se v tomto případě nedá vysvětlit snad ani naivitou, protože mezi dohodou konkordátu a jeho ratifikací stihl hitlerovský režim slíbené závazky několikrát porušit. Vatikán o tom měl dostatek informací a přesto se rozhodl konkordát s nacisty uzavřít. Postoj německých katolíků k celé záležitosti vhodně ilustruje výrok kardinála Faulhabera: „s konkordátem nás pověsí, bez konkordátu nás pověsí, utopí a rozčtvrtí.“

Dalším impulsem pro politický katolicismus byla encyklika *Rerum Novarum* (v překladu *Touha po nových věcech*) vydaná roku 1891 během papežství Lva XIII.⁴⁷ Byla zveřejněna formou otevřeného dopisu všem katolickým biskupům a reagovala na třídní konflikt, hrozbu socialismu a kapitalismus. Státu je zde přiřknuta role ochránce práv, zatímco církev se má vyjadřovat k sociálním otázkám a přispívat k harmonickému soužití tříd. Encyklika jasně představuje odmítavý postoj katolické církve vůči socialismu a staví se za nedotknutelnost vlastnických práv, ovšem kritizuje také ničím neomezený a neřízený kapitalismus. Věřící jsou pobízeni k zakládání a vstupu do odborových organizací, které nabízejí alternativní způsob vyjednávání mezi pracujícími a vlastníky (namísto intervencí státu). Encyklika *Rerum Novarum* je významná tím, že upřesňuje katolické sociální učení a dává tak organickému politickému katolicismu ze 70. let směr. Je však důležité si uvědomit, že katolické sociální učení nepřišlo s vlastním politickým programem. Rolí víry je v něm radit, doporučovat a tvořit základní etický rámec, v němž by se měla politika odehrávat. Katolické sociální učení nepřikazuje, ale je primárně inspirací a vyplývají z něj zásady a hranice politického chování. Politický katolicismus nevytváří vlastní systém, ale vyjadřuje se k ostatním systémům.⁴⁸

⁴⁶ Konkordátu se podrobněji věnuje jiná kapitola, zde je však nutné se o něm krátce zmínit.

⁴⁷ O 40 let později na něj navázal Pius XI. s encyklikou *Quadragesimo anno*, kde se katolicismus striktněji vymezuje proti totalitnímu komunismu.

⁴⁸ Fiala, P. Katolicismus a politika, s. 144

Pro nás je v tomto ohledu důležitá zásada, že pokud dva katolíci mají odlišný politický názor, neznamená to, že by kterýkoliv z nich byl lepším či horším katolíkem než ten druhý.⁴⁹ Různé katolické politické strany sice mají různé politické programy, ale v očích církve je důležité pouze to, zda jsou v souladu s principy katolického sociálního učení. *Katechismus sv. Pia X.* z roku 1908 je soupisem těchto principů ve formě otázek a odpovědí (tedy ve formě katechismu) a byl určený pro širokou veřejnost. Zde jsou některé pro nás relevantních pasáže: „Jsme povinováni poslouchat autoritu, která řídí občanskou společnost? Ano; všichni, kteří jsou součástí občanské společnosti, jsou povinni respektovat a poslouchat autoritu, protože tato pochází od Boha a protože to vyžaduje obecné blaho.“⁵⁰ Spis několikrát zmiňuje instituci státu a vyžaduje dodržování pozitivních zákonů: „Musí být všechny zákony uložené civilními autoritami respektovány? Ano; v souladu s příkazem a příkladem našeho Pána Ježíše Krista, veškeré zákony uložené civilními autoritami musí být respektovány, pokud nejsou v rozporu se zákonem Božím.“⁵¹ Nejzajímavější však je část, v níž jsou prohřešky vůči státu ve stejné větě jako prohřešky proti církvi: „Zpytování svědomí se provádí přiznáním všech spáchaných, ale nepřiznaných hříchů před Bohem, ať už myšlenkou, slovem, skutkem či opomenutím, proti přikázáním Božím a církevním, a proti povinnostem vůči našemu státu.“⁵² Většina informací se týká otázek spojených přímo s praktikováním víry, které je popsáno velice podrobně. Spíše obecného rázu jsou pak odpovědi týkající se společnosti a politiky. V souladu s definicí katolického sociálního učení je obsah katechismu v sociálních a politických otázkách nekonkrétní. Rámcem jsou zde principy (které bychom intuitivně očekávali) vycházející přímo z desatera - nedotknutelnost života atp. Za zmínku ovšem stojí to, že katechismus obsahuje definici Židů, kteří jsou podle něj jednoduše lidmi, kteří nevěří v Ježíše Krista a praktikují judaismus. Není zde ani zmínka o rase. Dalším pro nás důležitým poznatkem je zákaz čtení protestantských a jiných neoficiálních biblí. Katolická církev si zde silně hájí svou pozici jediného

⁴⁹ Fiala, P. *Katolicismus a politika*, s. 165

⁵⁰ LA SANTA SEDE. Encyclical *Rerum Novarum* of Leo XIII, 15 May 1891. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html

⁵¹ LA SANTA SEDE. Encyclical *Rerum Novarum* of Leo XIII, 15 May 1891. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html

⁵² LA SANTA SEDE. Encyclical *Rerum Novarum* of Leo XIII, 15 May 1891. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html

legitimního interpreta biblických textů. Takový přístup silně kontrastuje s ideou pozitivního křesťanství a nacifikací některých dogmat, o něž se nacionální socialismus pokusil.⁵³

Součástí politického katolicismu je také myšlenka, že křesťan sdílí pozemský svět s nevěrci a je společenskou bytostí. Nemůže politiku odbýt jako zkaženou a nemorální činnost, protože má za svět sdílenou zodpovědnost. Politická pasivita pouze umožňuje někomu jinému o to větší angažovanost a aktivitu. Katolík je tak de facto vždy politickou bytostí.⁵⁴ To však v některých historických etapách, z nichž jednou byl nacismus, vyvolává u katolického věřícího (a zejména duchovenstva) konflikt: neúčastnit se zkaženého světa, nebo se jej pokoušet změnit i za cenu toho, že se mi to může vymstít? Obzvláště v totalitním režimu, kde je zpolitizované vše, je toto palčivé dilema. A co dělat, když se stát a víra dostanou do ideologického konfliktu? Zdá se, že pro tyto situace katolické sociální učení neposkytuje dostačující návod. Navažme nyní zpět na téma konkordátu a položme si otázku, do jaké míry plnil Vatikán svůj část závazku. Katolická církev se svého politického rozměru nemůže zbavit a vždy zůstává i politickou institucí.⁵⁵ Je to dáno také tím, že katolická církev je nadnárodní institucí a udržuje diplomatické vztahy s jinými státy. Na vnitrostátní úrovni pak vždy zůstává zájmovou skupinou.⁵⁶ Jak potom ale mohli katolíci vystoupit z politického života Třetí říše? Rozpuštění strany, které bylo tak či tak neodvratné, k tomuto cíli nestačí. Katolicismus během nacismu krácel po tenké hranici politična a přestože se katolíci politiky oficiálně neúčastnili, pevná hierarchie a struktura církve se propůjčovala k tomu, že katolické duchovenstvo bylo nejvýznamnější politickou opozicí nacistickému režimu. Konkordát proto nelze považovat za naplněný ani jednou ze zúčastněných stran.

⁵³ K nacifikaci křesťanských dogmat nedocházelo pouze v rámci shora nařízené propagandy, naopak šlo velmi často o upřímné činy německých protestantů.

⁵⁴ Fiala, P. *Katolicismus a politika*, s. 34

⁵⁵ Fiala, P. *Katolicismus a politika*, s. 106

⁵⁶ Fiala, P. *Katolicismus a politika*, s. 107

4.2. Náboženský antisemitismus

Antisemitismus se stal pojítkem i překážkou zároveň. Myšlenky z nichž vycházel rasový antisemitismus, jsme si již nastínili. Křesťanská tradice holdovala náboženskému antisemitismu.⁵⁷ Rozdíly nebyly pouze akademické, ale měly velký důsledek i v praxi. Náboženský antisemitismus totiž není opřen o etnický původ příslušného člověka, jeho jedinou podmínkou je, že se dotyčný hlásí k judaismu a odmítá křesťanství. Lepším pojmem by v tomto případě byl termín antijudaismus. Návist je založena na dlouhé historické tradici, četných mýtech a pomluvách. Prapůvodním zdrojem konfliktu je teze, že židé jsou vrazi Kristovi a nesou vinu za jeho smrt. Obvinění vychází z Nového zákona, *Matyáš 27:24-25*. Důležité je, že se jedná o kolektivní vinu celého židovstva a jako takovou ji nesou i nová pokolení. Náboženský antisemitismus není o nic méně iracionální než ten rasový. V průběhu dějin se k původnímu obvinění nabalovala další a další. Židé unášejí a vraždí děti křesťanů za účelem použití jejich krve v náboženských rituálech během židovských svátků. Židé otravují studny s pitnou vodou jedem. Židé zneuctívají hostie. A tak dále... Vlna myšlenek sociálního darwinismu v 19. století však přišla se zásadní paradigmatickou změnou v oblasti antisemitismu. Během středověku se mohli židé vyhnout útlaku prostou konverzí ke křesťanství. Přestupem na nové náboženství se z žida stal plnohodnotný křesťan a de facto přestal být židem. Podle rasových teorií je naopak asimilace židů do kultury hostitelského národa tím největším nebezpečím, které od židů potenciálně hrozí. Již nejde pouze o udržení židů v ghettech, protože by měli jinou víru. Nyní je cílem udržet je za každou cenu mimo genofond nehledě na jejich snahu o *vystoupení* z židovství. Asimilace je nežádoucím jevem, protože židovství se stává něčím, čeho se nelze zbavit.⁵⁸ Na oba proudy antisemitismu měl svůj vliv Martin Luther, který frekventovaně činil židy tématem svých kázání a prací, zejména spis *O židech a jejich lžích* z roku 1543, jemuž se dostalo během 20. století nové pozornosti. Defamující antisemitské pamflety NSDAP se na autoritu tohoto středověkého náboženského vůdce nezdědka odkazovaly, protože Lutherova památka byla v úctě v podstatě u všech občanů nehledě na stupeň jejich antisemitismu. Lutherův antisemitismus však byl zajímavý i proto, že se mírně vychyloval od náboženského k rasovému, což v jeho době rozhodně nebylo obvyklé. Luther totiž zpochybňoval, že židé mohou úspěšně a trvale konvertovat ke křesťanství. Argumentoval několika případy, kdy se židovští

⁵⁷ Lze identifikovat i další antisemitismy, např. ekonomický, politický, konspirační etc.

⁵⁸ McGowan, L. Radikální pravice v Německu, s. 42-3

konvertité nakonec navrátili k judaismu. Židovství pro Luthera bylo mnohem více než pouze vyznávání judaismu, avšak tvrdit, že byl avantgardou rasového antisemitismu je nejspíš také příliš odvážné. Je to nicméně zajímavá myšlenka.

Jednou z prvních významnějších stran, která na antisemitismu stavěla svůj politický program, byla *Christlich-sozialer Arbeiterpartei* (Křesťanskosociální strana dělnická). Stranu založil roku 1878 evangelický pastor Alfred Stöcker a zmiňujeme ji zde, abychom poukázali na to, že náboženský antisemitismus se neomezuje pouze na sféru náboženství, ale projevuje se i v politice. Adjektivum náboženský pouze označuje jeho původ a pravidlo, podle nějž se označují židé. Praktické projevy však mohou být velmi podobné, náboženskému antisemitismu židovské komunity po celé Evropě vděčili za diskriminující právní normy dávno před Norimberskými zákony. Rasový antisemitismus však katolická církev rezolutně odmítala.⁵⁹ Pro rasový princip nelze najít v Bibli žádné opodstatnění. Zatímco k persekuci židovských obyvatel se německé duchovenstvo v podstatě nevyjadřovalo, dilema a konflikt nastalo v otázce, jaký postoj zaujmout vůči persekucím pokřtěných židů. Nebyl to zdaleka okrajový problém, jeho význam spočíval v tom, že mnoho *bývalých* židů zastávalo v církevní hierarchii důležité pozice a těšili se úctě svých věřících.⁶⁰ Zde se nacistický a křesťanský antisemitismus dostal do neřešitelného sporu, ačkoliv se u obou světónázorů jedná zároveň i o největší styčnou plochu. Vzhledem k tomu, že nacisté ve své politice pronásledování nebyli ochotni dělat výjimky, museli nakonec ustoupit křesťané. Avšak zatímco nad pouličním násilím páchaném na židech a ostrakizujícími zákony mhouřila církev (německé duchovenstvo i Vatikán) oči, tak nespravedlnost vůči pokřtěným židům se neobešla bez psaných stížností adresovaných přímo Vůdci.

5. Ideologická vzdálenost nacismu a křesťanství

Křesťanství a nacismus jsou velmi odlišné světónázory, začněme proto raději nejprve jejich vzájemnými styčnými plochami, tím, v čem jsou si vzájemně alespoň trochu podobné. Jako

⁵⁹ McGowan, L. Radikální pravice v Německu, s. 143 a Bukey, E. Hitlerovo Rakousko, s. 148

⁶⁰ Dilema se týkalo i protestantů, nicméně i přestože protestantů bylo v zemi zhruba dvakrát více, jednotliví katoličtí duchovní měli větší počet přívrženců, jelikož protestanských církví bylo mnohem více a jednotliví protestantští duchovní neměli své stoupence napříč celou protestanskou denominací.

nejzřejmější společný prvek se podle mého názoru nabízí mesianismus. Mesianismus je jednoduše víra v příchod mesiáše (zachránce, vykupitele). Jejím obvyklým kontextem je náboženství, ale v případě nacionálního socialismu byl Adolf Hitler mnohými vnímán jako zachránce Německa. Vzhledem k tomu, jakou proměnou prošlo Německo během třicátých let v otázce mezinárodní prestiže a hospodářství, je tento obdiv k Vůdci do určité míry pochopitelný,⁶¹ ale připomeňme si, že Hitler byl vnímán jako mesiáš některými svými spolustraníky již na začátku 20. let, dávno před tím, než si pověst vůbec mohl zasloužit jakýmkoliv úspěchy na poli politiky. Dietrich Eckart a Erich Ludendorff vkládali do Hitlera své naděje v návrat německého národa na výsluní Evropy a víra v příchod spasitele se projevovala i v okultních představách členů Thulské společnosti.⁶² Od křesťanského mesianismu se ten nacistický liší v tom, že křesťanským spasitelem je Kristus a vše má náboženský kontext, zatímco v případě Hitlerovy role se jednalo o světské cíle. Tento rozdíl ale zároveň znamená, že jsou oba mesianismy vzájemně kompatibilní, jednoduše proto, že spasitel Hitler zaujímá jinou pozici a jsou na něj jiná očekávání než na spasitele Krista. Syntézou obojího pak vzniká víra, že bylo božím záměrem, aby Vůdce vládl Německu. Tato myšlenka byla v různé míře velmi oblíbená hlavně u protestantů. Úzce spojený s mesianismem je milenialismus. Jedná se o představu, že svět vstoupí do tisíc let trvající epochy *zlatého věku*, v níž budou potrestáni všichni hříšníci a satan bude na tisíc let uvězněn. Představa se s jistými obměnami objevuje jak u náboženských skupin, tak politických hnutí i nevýznamných sekt a není tedy omezená pouze na sféru náboženství. V případě křesťanství vychází ze *Zjevení 20:1-6*. Milenialismus (zejména ve své sekulární podobě) je odmítán katolickou církví jako nepochopení zmíněného evangelického textu a podle katolické interpretace má být vnímán ve spirituálním kontextu, nikoliv doslovně. Jiné je to u protestantismu, v němž milenialismus hraje velmi častou roli. Podle mého názoru se to dá vysvětlit tím, že protestanté mají větší volnost v interpretaci biblických textů a neexistuje nad nimi jediná a nezpochybnitelná autorita, která je ještě ke všemu svázána mnohem delší historickou tradicí. Milenialismus nacismu se doslova ukazuje v neformálním názvu nacistického státního útvaru - Třetí říše. Autorem sousloví je německý myslitel Arthur Moeller a autor stejnojmenné knihy *Drittes*

⁶¹ Je sporné, jakou roli např. na ekonomické obnově sehrál Adolf Hitler. Růst HDP je na jednu stranu možné přisuzovat Hitlerovi, ale je také možné tvrdit, že Hitler pouze přišel k moci ve vhodnou dobu, kdy již ekonomika Německa byla na cestě pryč z krize. To zde ale není podstatné (navíc je to záležitost spíše pro ekonomy), důležité je, že německé obyvatelstvo zásluhy za vzhycení země přisuzovalo svému Vůdci.

⁶² Zde však spasitelem nebyl Adolf Hitler. Kdo jím bude se mělo teprve ukázat, pravděpodobně si také nepředstavovali, že by jejich spasitel přišel během příštích několika let.

*Reich*⁶³, v níž je německá historie rozdělena na dvě odlišné historické etapy. Jsou jimi období Svaté říše římské a Německého císařství. Svatá říše římská podle Moellera odpovídala *věku Otce* a Německé císařství *věku Syna*. Autor dále předvídá, že období slabé Výmarské republiky bude překonáno revolucí a Německo vstoupí do *věku Duchy svatého* - odtud název Třetí říše. Kniha byla vydána již v roce 1923 a ačkoliv Moeller NSDAP nepodporoval, nacisté si jeho pojem i myšlenky přivlastnili navzdory, nebo možná právě díky jejich zcela evidentnímu křesťanskému podtextu. Za další projev nacistického milenialismu považují také Hitlerovu posedlost přebudováním Německa z architektonického hlediska. Nacisté svou tisíciletou říši budovali nejen symbolicky, ale i doslova. Je třeba znovu zdůraznit, že nacistický milenialismus nezvyšoval kompatibilitu s křesťanským světonázorem univerzálně, ale pouze ve spojení s protestantismem. V roce 1939 však vládní autority užívání pojmu Třetí říše zakázali a nařídili novinám, aby používaly oficiálnější pojmy jako jsou Německá říše nebo Nacionálně socialistické Německo. Proč se tak rozhodli není zcela jasné, je však možné nařízení vidět v kontextu rostoucího antiklerikalismu během válečných let.

Na poli volebních preferencí byla sblížující komponentou obou světonázorů obava z šíření komunismu. Zatímco vrchní členové NSDAP se se svými protikřesťanskými tendencemi na veřejnosti mohli tajit, ateismus komunismu nikdo popírat nemohl. Hrozba komunismu činila z nacistického hnutí a politického katolicismu potenciální spojence. Lze však namítnout, že antimarxismus je postojem křesťanství pouze v politickém smyslu a není součástí širšího křesťanského světového názoru. Antimarxismus totiž nevychází z biblických textů ani křesťanské scholastiky, ale pouze z politické nutnosti 19. a 20. století. Jedná se o reakci na agresivní komunistický ateismus. Na druhou stranu je nezpochybnitelné, že obava z komunismu byla součástí křesťanského světonázoru během historického období, jemuž se zde věnujeme. Nebudeme tedy tyto myšlenky diskriminovat jen na základě toho, z jakých důvodů se ke křesťanskému světonázoru připojily.

Největší rozpory mezi německými církvemi a novým totalitním státem se týkaly autonomie náboženství a vlivu nad školstvím a výchovou. I kdybychom pominuli veškeré ostatní nesoulady, nacistický režim si vymáhal kontrolu nad všemi sférami společnosti a náboženství nebylo z tohoto

⁶³ Podle Eduarda Gugenbergera prvé výrazu použil Dietrich Eckart v roce 1919, pravděpodobně se však jednalo o ojedinelou zmínku, zatímco Moeller pojem naplnil smysluplným obsahem.

totalizujícího procesu vypuštěno. Zde navážeme na teorii aktivistického politického stylu, který jsme si představili ve druhé kapitole. Podle O'Sullivanova zůstává jedním z nejpřesnějších popisů důsledků aktivismu Rousseauovo dílo. Již od útlého věku je podle Rousseaua u občanů potřeba rozvíjet lásku k vlastnímu národu, přičemž velký důraz klade na tělesnou výchovu. Fyzická průprava a kolektivní hry jsou podle něj nejlepším způsobem výchovy, nikoliv „nudná studia“.⁶⁴ Hitler se v *Mein Kampf* vyjadřuje skoro identicky: „Výchova a vzdělávání mají být v nejobecnějším smyslu přípravou na pozdější vojenskou službu. Armáda pak nebude muset jako dosud vštěpovat mladým mužům základy výcviku a nejelementárnější pravidla a raději se postará, aby se z těchto fyzicky zdatných jedinců stali vojáci. Stát musí zaměřit celou vzdělávací mašinerii nikoli na to, aby do dětí napumpovala co nejvíce vědomostí, ale na to, aby produkovala stoprocentně zdravá těla.“⁶⁵ Hitlerova mládež se svými osmi miliony členů tomuto požadavku více než vyhovovala. Pod vedením Baldura von Schiracha zaznamenala organizace rapidní nárůst své členské základny díky tomu, že pohlcovala jiné mládežnické organizace, k nimž velmi často patřily právě organizace křesťanské mládeže.⁶⁶ Průlomem v nárůstu členů však byly zákony o povinném členství. Ke školství se Rousseau vyjadřuje následovně: „Celý výchovný systém musí být pevně pod kontrolou státu, pod vedením kolegia magistrátních úředníků, kteří mohou v rámci tohoto systému odvolat nebo propustit kteréhokoli učitele, kdykoli se jim zlíbí.“⁶⁷ Nacifikace školství začala omezováním hodinových dotací náboženské výuky a postupovala zavíráním církevních škol a vylučováním učitelů spojených s církevním životem. Nacismus možná mohl tolerovat křesťanství v kostelech, překážkou však pro něj bylo křesťanství v odborových organizacích, školách, mládežnických organizacích a dalších spolcích zaměřených na volnočasové aktivity. Rousseau by řekl, že všechny veřejné organizace musí být pod kontrolou *všeobecné vůle*. Zde se nejedná o konflikt specifický pouze pro křesťanství a nacismus, školství a výchova jsou vitálními oblastmi vlivu pro všechny světonázory a ideologie nehledě na jejich ostatní atributy. Přesto je pozoruhodná míra, do jaké byla nacistická opatření v oblasti výchovy v souladu s Rousseauovými úvahami. Rousseau například píše: „je nutné zrušit obyčejné zábavy jako hazardní hry, dramata, komedie, opery, prostě všechno, co způsobuje, že lidé jsou změkčilí, vše, co je rozptyluje, izoluje, dává jim

⁶⁴ O'Sullivan, N. *Fašismus*, s. 97

⁶⁵ Hitler, A. *Mein Kampf*, s. 251

⁶⁶ Dále také například skautské organizace.

⁶⁷ O'Sullivan, N. *Fašismus*, s. 97

zapomenout na vlast a na jejich povinnost, vše, co způsobuje, že jsou šťastni kdekoli, pokud se dobře baví.“⁶⁸ A v roce 1942 byl členům Hitlerovy mládeže zakázán tanec, jelikož se údajně šířily projevy neposlušnosti vůči režimu.

Podobně konfliktní se v praxi ukázala rozdílná hodnota lidského života pro křesťanské a nacistické myšlení. V roce 1929 se Hitler souhlasně vyjádřil k otázce sterilizací a obhajoval ji jako „morálně neoddiskutovatelnou, protože představuje menší zlo než zástup dědičně nemocných, kteří se hbitě množí - a přitom miliony zdravých dětí zůstávají nenarozeny“.⁶⁹ Přitom encyklika papeže Pia XI. *Casti Connubii*, jež byla vydána v roce 1930, explicitně zakazuje jakékoliv zásahy do procesu reprodukce. Zatímco křesťanství upírá lidem právo rozhodovat o životě a smrti, pro nacionální socialismus je život jednotlivce zanedbatelný. Různí lidé mají dále různou hodnotu podle své genetické výbavy. Tak například život plavovlasého árijce má nesrovnatelně vyšší hodnotu než život židovský. Nacistický režim se proto z ideologických důvodů⁷⁰ snažil o vyhlazení těch, které považoval za geneticky méněcenné prostřednictvím nechvalně známého programu *Aktion T4*. Nucenou eutanazii podstoupily desetitisíce lidí a vyvolala ohromný nesouhlas předních německých představitelů katolické církve. Ačkoliv byl program před veřejností tajen,⁷¹ informace o nemocných měli často v rukou církevní představitelé, kteří dobrovolně spravovali různé mentální instituce apod., čímž se tajemství časem dostalo napovrch. Hitler nechal program oficiálně ukončit, avšak ve skutečnosti probíhaly čistky i nadále, pouze v menší míře a neorganizovaně.

Nacismus i křesťanství se vyznačovali antisemitismem, který se ale odlišoval v tom, jakým způsobem určuje kdo je a není žid a také v tom, že náboženský antisemitismus umožňuje konverzi, zatímco jeho rasová varianta výjimky neuděluje. Bylo by příliš zjednodušující napsat, že nenávisť vůči židům křesťanství a nacismus buď sblížovala nebo zcizovala, ona totiž činila obojí. Globálně se jednalo o styčnou plochu obou světónázorů, protože házet vinu za porážku v první světové válce nebo hospodářskou krizi na židovské obyvatele bylo v souladu s myšlením všech antisemitů.

⁶⁸ O'Sullivan, N. *Fašismus*, s. 97

⁶⁹ Koonz, C. *Svědění nacizmu*, s. 131

⁷⁰ Přičemž argumentoval v propagandě ekonomickými důvody, to je ovšem sporné, protože za nevyhlázené byli mnohdy označováni i politicky (či etnicky) nekonformní obyvatelé.

⁷¹ Stejně jako utajení před německou veřejností bylo důležité, aby se o programu nešdozvěděl ani Vatikán.

Neznamená to sice, že by se každý katolík i protestant hrdě účastnil židovských pogromů po boku příslušníků *Sturmabteilung* (SA), avšak bez tolerance z jejich strany by toto pouliční násilí pravděpodobně nebylo možné. Pro většinu křesťanů bylo z morálního hlediska důležitější, zda ho Vůdce ve svém posledním veřejném projevu slovy dostatečně ujistil, že nacismus je prokřesťanským hnutím než to, jak se veřejně zacházelo se židy. Při persekuci pokřtěných křesťanských duchovních židovského původu však klérus reagoval četnými stížnostmi, kterým režim z ideologických důvodů nemohl vyhovět, jakkoliv by to bylo z hlediska vztahů s církví praktické.

Zmiňovali jsme již problém univerzality a internacionalismu katolické církve v kontrastu vůči etnické partikularitě nacionálního socialismu. Uvedli jsme také, že katolická církev se nemůže zbavit svého politického rozměru. Nyní je důležité si položit otázku, zda vůbec mohou dva libovolné světonázory být kompatibilní, nebo bude vždy jeden z nich vytlačovat ten druhý nehledě na vzájemné podobnosti prostě proto, že si oba nárokují příliš velký prostor v myšlení lidí. Odpověď můžeme hledat v tom, jak se samotné křesťanství zachovalo v době, kdy samo usilovalo o přeměnu existujícího světonázoru. Nová náboženství se v historii nikdy nevydávala cestou totálního nahrazení všeho předešlého, ale adaptací, vypůjčováním a návazností na starší zvyky, tradice i symboly. Pro nacismus představoval křesťanský mýtus ohromnou příležitost, protože kdyby jej úspěšně nacifikoval, ušetřil by si tím spoustu práce. Je zkrátka snazší historii a kulturu trochu upravit, než celou přepisovat od začátku. Prakticky se to projevilo experimentem s nátlakovou skupinou *Deutsche Christen*, jejíž cílem bylo naroubovat ideologii nacionálního socialismu na křesťanské chápání světa. Pro mnoho Němců by bylo pochopitelně přijatelnější tvrzení, že Ježíš byl árijským bojovníkem proti židovstvu než to, že vůbec neexistoval. Kosmetické úpravy však nebyly dostačující, křesťanský a nacistický mýtus se liší mnohem více. Obojí nějakým způsobem vysvětluje dějiny a jejich smysl, má vlastní tradice a zvyky. Nacismus je o boji, hrdinství a sebeobětování, zatímco křesťanství o mírumilovnosti, pochopení a nastavení druhé tváře. V tomto ohledu byl opět potenciálním partnerem nacismu protestantismus, nikoliv katolicismus. Obsah katolické nauky byl mimo fyzický dosah režimu, zatímco protestantismus byl režimu na dosah.

Nakonec je v této kapitole nezbytné zmínit, že obyvatelé Německa vnímali státní režim a Vůdce jako dvě zcela odlišné entity. Adolf Hitler se během celé své politické kariéry vědomě stavěl

do role vysoce morálního člověka.⁷² Při pečlivé konstrukci této image měly zásadní význam fotografie Heinricha Hoffmana, které Hitlerovu osobnost zpřístupňovali veřejnosti. Nešlo však pouze propagandu a vyumělkované fotografie, tato představa prostupovala celou německou společnost. Carl Schmitt například z vlastní iniciativy obhajoval noc dlouhých nožů jako nutnost a právo Vůdce, který pouze vykonával těžké rozhodnutí ve prospěch německého národa.⁷³ Hitler nikdy nebyl přímo spojován s nepopulárními kroky režimu. Již zmíněný program nucené eutanazie byl sice schválen Hitlerem, ale v očích veřejnosti byl naopak Vůdce tím, kdo celou akci zastavil, jakmile se o ní dozvěděl. Ačkoliv se nám to dnes může zdát paradoxní, osobnost Vůdce byla de facto denacifikovaná. Je to pro nás důležité, protože pouliční násilí (výhrůžky, demolice majetku, házení kamenů) páchané na církevních představitelích si veřejnost nespojovala s Vůdcem a nacionálním socialismem, ale s radikalismem fanatických přívrženců strany. Zdání Hitlerovy nadstranickosti bylo zásadní k tomu, aby alespoň zpočátku mohl nacionální socialismus působit jako prokřesťanské hnutí. Hitler byl mnohými vnímán jako muž, který obnoví pravou křesťanskou morálku. Vůdce na veřejnosti opakovaně uznával křesťanství jako morální základ společnosti.⁷⁴

6. Historická praxe vztahu nacismu a křesťanství

6.1. Mezi lety 1919 až 1933

Konstituce Výmarské republiky poskytovala svobodu vyznání (články 135 až 141) a neustavovala žádnou státní církev. Náboženská příslušnost přesto byla oficiálně zaznamenávána kvůli církevním daním, které vybíral stát a následně přerozděloval daným církvím finanční prostředky podle počtu jejich členů.⁷⁵ V roce 1925 se 64,1 % obyvatel Výmarské republiky oficiálně hlásilo k protestantismu, 32,4 % k římskokatolické církvi a pouze 3,5 % uvedlo jiné vyznání (z toho 0,9 % zahrnuje židovské náboženství). Katolické obyvatelstvo bylo většinou na jihu

⁷² Koonz, C. Svědomí nacizmu, s. 27

⁷³ Koonz, C. Svědomí nacizmu, s. 123

⁷⁴ Koonz, C. Svědomí nacizmu, s. 46

⁷⁵ Církevní daň platí v Německu dodnes.

a západě země, zatímco protestanté obývali sever.⁷⁶ Ačkoliv protestantů bylo početně dvakrát více, netvořili jednotnou politickou sílu podobně jako katolíci. Protestantských církví bylo na území Výmarské republiky celkem 28, z nichž většina se hlásila buď k Lutheránství nebo Kalvinismu. Již od 19. století existovala tendence ke sjednocení protestantů,⁷⁷ ale jednání mezi jednotlivými církvemi vždy končila neúspěšně. V roce 1922 se však církvím podařilo dohodnout na vytvoření *Deutscher Evangelischer Kirchenbund* (Německý evangelický církevní svazek). Organizace nicméně byla spíše federativního rázu a jako takové se její aktivita zaměřovala pouze na kontakt a vztahy se zahraničními protestantskými církvemi. Docházelo pouze k ročním kongresům, na nichž se scházela *Kirchenausschuss*, 36-členná komise složená z členů jednotlivých církví. Regionální církve tak zůstaly de facto nezávislými tělesy s úplnou kontrolou nad vlastním náboženským učením, které nepodléhalo žádné hierarchicky nadřazené autoritě.

Ve Výmarské republice tak existovalo více protestantských církví, které spolu nijak nespolupracovaly. Oproti tomu římskokatolická církev měla pevně danou hierarchickou strukturu, mezinárodní kontakty a hlavně zastupující politickou stranu - *Deutsche Zentrumspartei*. Jedním z cílů katolické strany během existence Výmarské republiky bylo uzavření celorepublikového konkordátu s Vatikánem, což se však do nástupu nacismu nepodařilo, zejména kvůli nestabilním a vysoce fragmentovaným vládám, jež byly ve Výmarské republice tak obvyklé. Výmarská republika již od svého vzniku měla nakročeno k mnoha společenskopolitickým problémům. Jedním z nich byl rostoucí vliv *Kommunistische Partei Deutschlands* (Komunistické strany) a její otevřený ateismus, který alarmoval německé voliče a přispíval k radikalizaci společnosti. Nacisté se naopak v této době prezentovali jako prokřesťanská (nebo přímo křesťanská) strana a slibovali církvím garanci svobody: „Národní vláda vidí v obou křesťanských konfesích nejdůležitější faktory pro zachování našeho národa.“⁷⁸

Katolická *Zentrum*, datující se svým vznikem do roku 1870, spoléhala na podporu římskokatolické části populace, nicméně byla volena i mnoha protestanty a nezdědka také

⁷⁶ Evans, R. Třetí říše u moci, s. 197

⁷⁷ Baranowski, S. The 1933 German Protestant Church Elections, s. 299

⁷⁸ Hitler, Adolf. Collection of Speeches 1922-1945 [online]. 1945 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <https://archive.org/details/AdolfHitlerCollectionOfSpeeches19221945>.

židovským obyvatelstvem. Politicky tato strana zastřešovala široké spektrum názorů od liberální levice až po konzervativní pravici. Díky svému širokému politickému záběru a dlouhodobé podpoře voličů se *Zentrum* účastnila všech koaličních vlád Výmarské republiky a čtyřikrát se přitom jeden z jejích členů ocitl v roli kancléře. Kromě prvních voleb v roce 1919, kdy pro *Zentrum* hlasovalo 19,7 % voličů, dosahovala strana konzistentních volebních výsledků mezi 11 a 14 procenty. Počátek Hitlerova nástupu k moci a uvedení NSDAP mezi hlavní politické strany systému lze datovat k předčasným federálním volbám v roce 1930. Kancléřem v této době byl Heinrich Brüning,⁷⁹ člen strany *Zentrum*, který nicméně neměl podporu v Reichstagu a tyto předčasné volby byly vyhlášeny v naději, že nové složení parlamentu umožní Brüningovi demokraticky vládnout. Předvolební kampaň byla zcela dominována tématem hospodářské krize a rostoucí nezaměstnaností, což hrálo do karet extremistickým stranám jak na levém⁸⁰ tak na pravém politickém spektru. NSDAP dosáhla nečekaného úspěchu a z předešlých 2,6 % se dostala na 18,25 % hlasů a skončila tak na druhém místě. Výsledek voleb neumožňoval Brüningovi získat v parlamentu většinovou podporu, rozhodl se proto založit svůj způsob vlády na spolupráci s prezidentem a implementovat reformy skrze prezidentské dekrety, legislativně opřené o článek 48 Výmarské ústavy⁸¹. Brüning sám popsal svůj způsob vlády jako autoritativní demokracii. Podle některých historiků tím však pomohl prošlapat cestu Hitlerovi a je to jeden z důvodů, proč zůstává bývalý kancléř kontroverzní postavou německé historie. Stárnoucí prezident Hindenburg v roce 1932 na doporučení svého přítele Kurta von Schleichera odvolal Brüninga a jmenoval kancléřem Franze von Papena. Ten si tím ovšem znepřátelil podstatnou část své vlastní strany *Zentrum*, jelikož den před svým ustanovením do funkce slíbil předsedovi strany Ludwigu Kaasovi, že případné jmenování do funkce odmítne. Papeň předešel vyloučení ze strany vlastním odchodem 3. června 1932. Nový kancléř tedy neměl prakticky žádnou podporu v parlamentu (kromě malé konzervativní *Deutschnationale Volkspartei*). Prezident se rozhodl rozpustit parlament a vyhlásit předčasné volby ve snaze Papeňovi zajistit v Reichstagu většinu. To se ovšem nepodařilo ani zdaleka a během následujících voleb v červnu roku 1932 nacisté získali ohromujících 37,27 % hlasů a skončili tak na prvním místě. Antisystémové strany (komunisté a nacisté) měly nyní v dolní sněmovně většinu a Papeňovi tak nezbylo, než

⁷⁹ Tento člen křesťanské strany *Zentrum* imponoval prezidentovi svou vojenskou minulostí i konkrétními plány na zotavení německého hospodářství.

⁸⁰ Komunistická strana si polepšila o 2,53 % hlasů.

⁸¹ Podle článku 48 mohl prezident vydávat za mimořádných událostí dekrety bez souhlasu parlamentu. Dolní komora však měla možnost dekret anulovat prostou většinou.

pokračovat v autoritativním způsobu vlády (za pomoci prezidentských dekretů) nastoleným jeho předchůdcem. Nevládl ovšem dlouho, protože již při prvním setkání nového Reichstagu komunisté vyvolali hlasování o nedůvěře, které by s podporou nacistů prošlo a Papen proto požádal prezidenta o rozpuštění sněmovny. Další předčasné volby byly naplánovány na listopad stejného roku. V těch nacisté zaznamenali významný propad hlasů (zatímco komunisté si přilepšili) o 4,18 % na 33,09 %, nicméně byli stále vítěznou stranou.⁸² Do kouta zahnaný Papen navrhl vyhlášení stanného práva, což nakonec vedlo k jeho nahrazení ve funkci Kurtem von Schleicherem. Situace ale zůstávala bezútešná a následující politický vývoj byl ve znamení zákulisních jednání mezi Hindenburgem, Papenem a Schleicherem. Papen i Schleicher oba usilovali o moc a existovalo mezi nimi osobní nepřátelství, bohužel jediným politickým hráčem, který oběma nabízel možnost získat převahu nad svým protivníkem, byl Adolf Hitler. Schleicher i Papen s Hitlerem vyjednávali, ale nakonec to byl Papen, kdo Hindenburga přesvědčil, ať jmenuje Hitlera kancléřem. Papen prezidenta ujišťoval, že dokáže Hitlera kontrolovat z pozice vícekancléře, což se ovšem ukázalo jako naivní představa.⁸³ Pro úspěšné hlasování o tzv. zmocňovacím zákoně,⁸⁴ který Hitlerovi dával diktátorské pravomoci, potřeboval Hitler hlasy strany Zentrum a rozhodl se proto vyjednávat s jejím předsedou, Ludwigem Kaasem. Hitler Kaasovi výměnou za podporu při hlasování přislíbil ochranu náboženských svobod (pro katolíky) a náboženských škol a zaručil se za zachování existence strany. Kaas ovšem nikdy neobdržel záruky písemně a neměl se tedy v budoucnu na co odvolávat. Proti přijetí zmocňovacího zákona se postavil Heinrich Brüning, nicméně většina strany byla na straně Kaase a v zájmu zachování stranické disciplíny také nakonec hlasoval pro přijetí. Jedinou stranou, která hlasovala proti, byli sociální demokraté. Komunistická strana byla již v této době rozpuštěná. Je ovšem nutné si uvědomit, že hlasování neprobíhalo v neutrálních podmínkách – poslanci byli cílem šikany ze strany paramilitantní SA (Sturmabteilung). Ze strany *Zentrum* se tak nejednalo o přímou podporu nacistů, ale spíše o snahu zachovat sobě a svému elektorátu alespoň nějaká práva v nadcházející nejisté době. Existuje také názor, že Hitler slíbil výměnou za podporu při hlasování vyjednat s Vatikánem konkordát, o nějž tehdejší kardinál Pacelli (budoucí papež Pius XII.) již dlouhou řadu let neúspěšně usiloval. Dodnes však neexistují pro tuto teorii žádné důkazy. V době po schválení

⁸² McGowan, L. Radikální pravice v Německu, s. 115

⁸³ Hitler byl velmi často svými politickými protivníky během trvání Výmarské republiky značně podceňován.

⁸⁴ K přijetí zákona byla potřeba dvouřetinová většina.

zmocňovacího zákona se strana *Zentrum* ocitla bez svého předsedy, protože Ludwig Kaas odjel do Říma vyjednávat o možnosti konkordátu. 5. května Kaas na svou pozici rezignoval a předsedou byl zvolen bývalý kancléř Heinrich Brüning. Navzdory Hitlerovým garancím se rozšířily represe proti vlivným členům strany (zejména státním úředníkům) a docházelo k velkému odlivům členů. Strana se nakonec sama rozpustila 6. června, v době kdy tak ostatní strany již učinily, nebo byly zakázány. Pro vzestup Adolfa Hitlera k moci byla spolupráce katolické strany *Zentrum* bezpodmínečně nutná, avšak jednalo se spíše o Hitlerovu politickou vypočítavost a prozíravost, než o nějakou ideologickou blízkost nacionálního socialismu s křesťanstvím. *Zentrum* byla často zahánána do kouta a její vůdčí osobnosti se soustředili na pragmatické cíle a sebezáchovu, vždy nalákáni Hitlerovými falešnými přísliby.

Jestliže však katolicismus pomohl Hitlerovi k moci institucionálně, byli to predominantně protestanté, kteří Hitlera vynesli k moci. Voličská základna NSDAP velmi přesně odpovídala náboženskému profilu země.⁸⁵ Mezi lety 1928 do 1933 bylo 70 až 83 procent voličů NSDAP protestantského vyznání. Úspěchů strana dosahovala na severu země, naopak tradičně katolický jih a západ zaostával za celostátním průměrem. Nejhorších výsledků dosahovala strana v katolickém jižním Bavorsku.⁸⁶ Je to vysvětlitelné tím, že katoličtí voliči zůstávali věrni své politické straně *Zentrum*, která až do roku 1933 získávala kolem 12 % hlasů, zatímco protestanté se nikdy k jedné konkrétní straně nehlásili.

6.2. Mezi lety 1933 až 1945

Po nástupu nacistů k moci začalo docházet k dvěma fenoménům zároveň; na jedné straně se rozšířily represe proti katolickému kléru a církevní život se rychle dostával pod státní kontrolu, na straně druhé docházelo i k poměrně svérázné nacifikaci alespoň části protestantského duchovenstva. Adolf Hitler si, navzdory svému nepřátelskému postoji vůči katolické církvi, přál sjednocenou německou církev, která by byla jednoznačně pronacistická. Jednalo se z jeho strany o pragmatický

⁸⁵ Kershaw, I. Hitler, s. 205

⁸⁶ McGowan, L. Radikální pravice v Německu, s. 123

pokus zformovat jednoduše kontrolovatelné těleso a další nástroj propagandy a kontroly nad německým obyvatelstvem, nebo si Führer skutečně přál křesťanské Německo?

Instrumentem nacifikace německého křesťanství se měla stát náboženská skupina *Deutsche Christen* (Němečtí křesťané), kteří vzali za svůj koncept tzv. „pozitivního křesťanství“, ke kterému se NSDAP přihlásila ve svém 25 bodovém programu z roku 1920 (článek 24). Pozitivní křesťanství zdůrazňovalo árijský původ Ježíše Krista a zavrhovalo židovské prvky tradičního křesťanství. Skupina Německých křesťanů vznikla v rámci voleb uvnitř *Deutscher Evangelischer Kirchenbund* v roce 1931. Tito Němečtí křesťané se velmi rychle stali politickou silou a v červenci 1933 se jim za podpory Goebbelsovy propagandy podařilo zvítězit v církevních volbách. V následujících měsících bylo možné vidět protestantské faráře kázat v uniformách SA i SS a v kostelech se vyrývaly hákové kříže. Podle historika Richarda J. Evanse „Němečtí křesťané však nebyli v žádném případě příležitostnými oportunisty, ale naopak představovali krajní podobu vyvrcholení dlouhodobé identifikace německého protestantismu s německým nacionalismem“.⁸⁷ Toto je pro nás důležitá informace, protože když se v následujících kapitolách blíže zaměříme na náboženské představy některých předních nacistů, mohou se nám jejich syntézy nacismu a křesťanství zdát groteskní a neupřímné, je však třeba si uvědomit, že podobné názory se objevovaly u nezanedbatelného počtu jiných osob, které nemohly být motivovány politikou a propagandou, ale jednalo se o jejich skutečná a upřímná náboženská přesvědčení. 14. července Reichstag oficiálně uznal vytvoření Říšské církve. Do čela se podle plánu vedení NSDAP měl dostat pronacistický Ludwig Müller, prominentní člen ve skupině *Deutsche Christen*, avšak volby místo toho vyhrál Friedrich von Bodelschingh. Ten však nebyl příznivcem *Deutsche Christen* a nacistická strana nakonec musela zasáhnout. Vyžádala si od Bodelschingha demisi a dosadila do funkce říšského biskupa (nově vytvořená funkce) Müllera.⁸⁸ 13. listopadu 1933 se v Berlíně konalo shromáždění Německých křesťanů s účastí ke dvaceti tisícům,⁸⁹ kde jasně vyjádřili své požadavky, např. obraz Ježíše jako árijského bojovníka proti židovstvu nebo odstranění „židovského“ Starého zákona. Někteří z přítomných byli velmi radikální a požadovali i odstranění symbolu kříže, který také považovali za židovský. Největší kontroverzi vyvolal tzv. árijský paragraf, podle něhož se měl vzdát své funkce

⁸⁷ Evans, R. Třetí říše u moci, s. 190

⁸⁸ Shirer, W. The Rise and Fall of the Third Reich, s. 210

⁸⁹ Evans, R. Třetí říše u moci, s. 191

„židovský“ klérus, což se ale dotýkalo i konvertitů, kteří se plně považovali za Němce a křesťany. Požadavky Německých křesťanů se neobešly bez nesouhlasu mnohých pastorů, kterým se nelíbilo stavění křesťanských dogmat na rasových základech namísto biblických textů. Jako reakce na tyto události vznikla *Pfarrernotbund* (Mimořádná liga farářů) vedená Martinem Niemöllerem, ze které se brzy stal *Bekennende Kirche* (Konfesní církev). Konfesní církev v květnu 1934 zcela odmítla možnost sjednocené Říšské církve s árijský paragraf a výslovně se přihlásila k Bibli. Martin Niemöller, ačkoliv byl původně podporovatelem Hitlerova hnutí, se stal hlasitým kritikem nejen opozičních *Deutsche Christen* ale i samotné NSDAP. Podle Evanse „Martin Niemöller přednesl sérii kázání zřetelně nepřátelsky naladěných vůči režimu“⁹⁰ a uvádí, že „Hitler a další čelní představitelé nacistické strany považovali náboženství za příliš citlivou záležitost, než aby razantně zasáhli silou ve prospěch Müllerových představ“.⁹¹ Toto tvrzení však podle mého názoru není dostačujícím vysvětlením, proč nacisté nezasáhli ve prospěch *Deutsche Christen*. Za prvé, z příští části práce, kde podrobněji rozebíráme náboženská přesvědčení jednotlivých předních nacistů, vyplývá, že alespoň část nacistické elity (Heinrich Himmler, Alfred Rosenberg a Martin Bormann) nepovažovala náboženství za natolik citlivou záležitost, aby jim zabránila ve výbojích proti křesťanství. Za druhé, nacisté neměli stejné slitování pro katolické faráře, kteří si nemohli dovolit kritiku režimu podobně jako to činili členové Konfesní církve. Za třetí, nacisté nakonec do jisté míry zasáhly, ne sice ve prospěch Müllera, ale vedoucí členové Konfesní církve nakonec často končili ve vězení – a to dokonce během války, kdy by se teoreticky nacistický režim s ohledem na situaci na frontě měl k církvím snažit chovat smířlivěji. Podle historika Williama L. Shirera nešlo pouze o teologický spor, ale o obranu autonomie protestantismu: „Ve skutečnosti souboj nacistické vlády a církví známým sporem o to co patří císaři a co Bohu.“⁹² Vzhledem k těmto faktům by nám měla připadat přinejmenším podezřelá relativní svoboda slova, kterou Niemöller a další v této době měli. Podle mého názoru je zde vidět upřímná inklinace nacismu k protestanství a vytvoření sjednocené Říšské církve, která neměla být nutně pouhým nástrojem propagandy. Cílem režimu (alespoň zpočátku) nebyla úplná dechristianizace Německa, jak se často uvádí.

⁹⁰ Evans, R. Třetí říše u moci, s. 192

⁹¹ Evans, R. Třetí říše u moci, s. 192

⁹² Shirer, W. Vzestup a pád Třetí říše, s. 220

Přestože nebyli Němečtí křesťané v říši početně významní, její členové zastávali ve státě vysoké pozice. Sílu jejich vlivu dobře shrnuje americká autorka Susannah Heschel: „Během prvních tří let Třetí říše obsadili Němečtí křesťané v protestantských teologických fakultách všechny děkanské pozice, přes jednu třetinu profesur a polovinu docentur. Žádní otevření oponenti Německých křesťanů nezískali profesuru ... navíc skrze vedení ve většině regionálních církevních koncilů vykonávali kontrolu nad církevními financemi, publikacemi, liturgickými materiály a vzdělávacími plány.“⁹³

Většina protestantů se však neřadila ani k Německým křesťanům, ani ke Konfesní církvi a konflikt sledovala zpovzdálí. Idea sjednocené Říšské církve pod vlivem pronacistických Německých křesťanů nakonec selhala,⁹⁴ z části kvůli neschopnosti postavy Ludwiga Müllera, ale také kvůli aktivní obraně vůči nacifikaci ze strany Konfesní církve. Hitlerovou představou byl rychlý a přímočarý proces, místo něj však vznikl táhnoucí se konflikt. Rozčarování nedostatkem kooperace ze strany protestantských církví, nacisté během let 1934 až 1935 postupně myšlenku zcela opustili a protestantský klérus začal čelit srovnatelným perzekucím jako katolický. V roce 1935 byl ministrem pro církve jmenován Hanns Kerrl, který se i nadále snažil prosazovat myšlenku sblížení protestantismu a nacismu, avšak v té době se již jednalo o nerealizovatelný ideál. Konfesní církve naprosto odmítala spolupráci a Kerrlův vliv rychle slábl. Od roku 1939, navzdory tomu jaké zastával ministerstvo, neměl již ve věci prakticky žádné slovo.

Ve snaze zajistit nevměšování se nacistů do církevních záležitostí (a oblastí tradičně náležejících do vlivu církve, jako např. školství) uzavřel Vatikán s nacistickým Německem 20. července 1933 tzv. *Reichskonkordat*. Konkordát byl podepsán mezi Eugeniem Pacellim a vícekancléřem Franzem von Papenem. Dohoda se po válce stal terčem kritiky, protože de facto poskytla Hitlerově režimu jistou morální legitimitu. Obsahem smlouvy bylo zjednodušeně to, že se němečtí katolíci nebudou účastnit politiky ani se k politickým záležitostem nebudou nijak vyjadřovat a na oplátku nebude režim církev napadat a umenšovat její vliv. Hitler však začal dohodu okamžitě porušovat a evidentně nikdy ani neměl v úmyslu ji dodržet. Prakticky ihned po uzavření konkordátu uveřejnil režim sterilizační zákon, podle nějž hendikepovaní, mentálně zaostalí

⁹³ Heschel, S. *Nazifying Christian Theology*, s. 587

⁹⁴ Shirer, W. *Vzestup a pád Třetí říše*, s. 209

a osoby s geneticky dědičnou nemocí mohli být subjektem nucené sterilizace, pokud tak rozhodl *Erbgesundheitsgericht* (Ústav genetického zdraví). Zákon o sterilizaci byl samozřejmě pro katolickou církev citlivé téma, nicméně vzhledem k právě podepsanému konkordátu se neozývalo příliš mnoho protestů. Celkem bylo v souladu s tímto zákonem sterilizováno do konce trvání Třetí říše kolem 400 000 obětí.⁹⁵ V Německu „se zakazovaly katolické noviny a časopisy, stát se vměšoval do fungování katolických charit a rušily se nebo ‚usměrňovaly‘ katolické dobrovolné organizace“.⁹⁶ Situaci velmi dobře popisuje odstavec z Evansovy knihy Třetí říše u moci: „Od podpisu konkordátu zasílal kardinál Pacelli, vatikánský státní tajemník, německé vládě nepřetržitý proud dlouhých a podrobně dokumentovaných stížností týkajících se podobných násilností. Uváděl stovky případů, kdy příslušníci hnědých košil likvidovali katolické světské organizace, konfiskovali jejich peníze i majetek, zapojovali se do protikřesťanské propagandy, zakazovali katolické publikace a mnoho dalších incidentů. Německá vláda Vatikánu neustále obhajovala, že její boj proti marxismu a komunismu vyžaduje jednotu německého lidu založenou na ukončení konfesního rozdělení. Katoličtí kněží podle nacistů tomuto boji překáželi, neboť označovali svastiku za ‚d'áblův kříž‘, odmítali používat hitlerovský pozdrav, vykazovali z kostelů při bohoslužbách příslušníky SA a neustále porušovali konkordát politickými útoky vkládanými do kázání. Režim tudíž na mnoha frontách pokračoval ve válce proti kulturní infrastruktuře katolického společenství.“⁹⁷ Hitler ani Vatikán však konkordát nikdy nevypověděli.

V reakci na sílící perzekuce se dvě prominentní osobnosti z řad kléru, kardinálové Michael von Faulhaber a August von Galen, rozhodly odjet do Říma a stěžovat si přímo u papeže. Faulhaber vytvořil hrubou verzi encykliky, kterou sekretář Pacelli doplnil o historický kontext a některé další body a nechal podepsat papežem. Encyklika byla pojmenována *Mit brennender Sorge* (S palčivou starostí) a nesla datum 14. března 1937. Obsahem byla implicitní kritika nacistického režimu, respektive jeho chování v otázkách souvisejících s náboženstvím. Encyklika kritizovala nedodržování konkordátu, perzekuce duchovenstva, radikální nacionalizaci křesťanské nauky, falešná rasová dogmata a pošlapávání Starého zákona. Nevyskytovaly se v ní však útoky přímo na osobu Adolfa Hitlera. I vzhledem k reakcím, jaké encyklika vyvolala u špiček režimu, je nutné

⁹⁵ Kershaw, I. Hitler, s. 114

⁹⁶ Kershaw, I. Hitler, s. 199

⁹⁷ Kershaw, I. Hitler, s. 203

zdůraznit, že se zdaleka nejednalo o odmítnutí režimu. Veškeré stížnosti se týkaly pouze partikulárních zájmů katolické církve. Podobně se německé duchovenstvo (jak protestanté tak katolíci) neodvažovalo kritizovat přímo Hitlera nebo nacionální socialismus, ale většinou se omezovalo pouze na konkrétní nařízení a jejich strůjce. Encyklika byla propašována zpět do Německa, kde byla tajně a bez vědomí gestapa rozšířena do farností po celém Německu. 21. března byl text encykliky čten z kazatelen po celé zemi. Katolická církev tím ukázala, že dokáže zorganizovat celostátní protest, aniž by se o tom předem dozvědělo gestapo. Papežská encyklika byla v Německu okamžitě zakázána a celá akce vedla pouze k eskalaci násilí konaném na katolickém duchovenstvu. Snaha nacistů potlačit církev se zosílila a Goebbels započal masivní propagandu namířenou proti katolické církvi, vykreslující instituci jako „morálně zkaženou“ a zastaralou.

Z období během války pochází většina Hitlerových protikřesťanských výroků a je neoddiskutovatelné, že celý režim se oproti předchozí etapě mnohem více vyhranil vůči jak protestantské, tak katolické církvi.⁹⁸ Podle Steigmanna-Galla vinil Hitler za neúspěch sjednocení protestantských církví celé křesťanství.⁹⁹ V jeho soukromých konverzacích se stále častěji objevovaly takto naladěné výroky: „Čisté křesťanství – křesťanství katakomb – vede jednoduše k destrukci lidstva. Je to pouhý bolševismus pod zástěrkou metafyziky.“¹⁰⁰ Režim si sice nemohl dovolit otevřený konflikt s církvemi a potřeboval od nich alespoň pasivní podporu, ale na druhou stranu se již ani duchovenstvo neodvažovalo klást stejný odpor jako před válkou, protože nyní vědělo, že nacisté se nebojí rušit křesťanské instituce ve velkém. Vliv, jakým mohlo křesťanství na společnost působit, ve 30. letech postupně slábl: zatímco v roce 1934 chodilo v Mnichově 84 % dětí do konfesijních škol, na konci roku 1937 klesl jejich podíl na pouhých 5 %.¹⁰¹ V létě 1939 byly všechny církevní školy změněny na obecní a zároveň byla výrazně omezena hodinová dotace pro náboženskou výuku na všech školách. V roce 1941 byl kompletně zakázán katolický tisk. Podobně na tom byla katolická církev v nacisty okupovaných zemích, nejhůře v Polsku, kde byla církev persekuována systematicky, probíhalo zatýkání duchovenstva a zavírání kostelů. V Protektorátu

⁹⁸ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 402

⁹⁹ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 403

¹⁰⁰ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 404

¹⁰¹ Evans, R. *Třetí říše u moci*, s. 207

Čechy a Morava byly rušeny řády a zavírány katolické školy, v Rakousku pak pod kontrolou Odila Globocnika probíhaly konfiskace církevního majetku, rušení katolických organizací a kněží byli posíláni do koncentračních táborů. Z celkem 2 720 duchovních uvězněných v koncentračním táboře Dachau patřilo 95 % mezi katolíky. Církev si však nenechala líbit úplně všechno a režim narazil na silnou opozici v souvislosti s *Aktion T4*, programem pro nucenou eutanazii pro „nevléčitelně nemocné“. Hitler vydal dekret umožňující eutanazii v říjnu roku 1939 a do léta 1941 bylo na územích Německa a Rakouska zavražděno na sedmdesát tisíc „nevléčitelných“. Mezi oběti patřili nejčastěji pacienti psychiatrických léčeben a mentálně zaostalí, a to včetně dětí. Vládě chodily nejprve soukromé stížnosti, které režim ignoroval, postupně se však o programu začala dovídat i širší veřejnost (některé psychiatrické léčebny spadaly pod církevní správu) a v srpnu 1941 Galen při kázání o eutanazii a svém názoru na ni mluvil zcela otevřeně. Program vyvolal u veřejnosti ohromné pobouření, zejména kvůli spekulacím, zda se nebude T-4 v budoucnu týkat i zmrzačených vojáků vracejících se z fronty. Adolf Hitler na situaci reagoval ústupkem a 18. srpna program oficiálně ukončil, ačkoliv nucená eutanazie byla i nadále pokračující praxí, byť ne systematicky. Přes veškeré snahy nacistického režimu snížit vliv institucionálního křesťanství na společnost zůstala většina obyvatel členem své církve. Nejvyšší odliv věřících zaznamenaly protestantská i katolická konfese během let 1937 až 1939, kdy byl odliv členů v řádech statisíců, zatímco například v roce 1944 se již jednalo o pouhých 23 tisíc. Odliv členu jak z katolické tak z protestantských církví byl obdobný. Zbývá samozřejmě spekulace, zda by se nacisté po skončení války vrátili k projektu sjednocené Říšské církve, nebo by zvolili směr úplné eliminace křesťanství z německého společenského života. Jisté ovšem je, že během války se režim vůči věřícím choval mnohem represivněji než dříve a lidé jako Martin Bormann měli více možností projevit svůj antikřesťanský postoj, zatímco na začátku režimu měly církve mnohem větší míru volnosti a samosprávy – viz Konfesní církve.

6.3. Rozdíly v přístupu nacistických vůdců

Mnohem větší vliv než filosofie na teoretickou i praktickou podobu ideologie měli konkrétní politici. Přední nacisté se často lišili ve svých náboženských názorech. Mnoho z nich mělo své vlastní, konkrétní představy jak a jaké náboženství by se mělo ve Třetí říši provozovat. Ovšem

nakonec to byl vždy pohled Adolfa Hitlera, který tehdejší situaci dominoval. Posudek skutečného vztahu Adolfa Hitlera k náboženství, respektive ke křesťanství, je poměrně polarizující téma. Důvody vidím čtyři: za prvé, otázka, zda byl Hitler křesťan, není pouze historická, ale i politická. Spojení osobnosti Adolfa Hitlera s jakoukoliv náboženskou denominací vrhá na danou denominaci špatné světlo. Druhým důvodem je náročnost vytyčení Hitlerova vztahu ke křesťanství, protože musíme rozlišovat mezi propagandou a upřímnými výroky. Ne vždy je však hranice zřetelná, navíc v Hitlerových výrociích často dochází ke kontradikcím. Za třetí, neexistuje žádná obecně platná metoda jak z historických pramenů vyhodnotit upřímnost výroků řečníka, od něhož nás odděluje více než půl století. Diskurz na toto téma obsahuje v podstatě dva názory. Prvním z nich je názor historiků Iana Kershawa, Alana Bullocka nebo Joachima Festa, že Hitler nebyl křesťanem (v anglickém originále přímo anti-christian). Druhý proud reprezentuje historik Richard Steigmann-Gall ve své knize *The Holy Reich* (Svatá říše), kde popisuje nejen Hitlera, ale i celou nacistickou ideologii jako antiklerikální, ale v podstatě křesťanskou (ačkoliv s mnoha výhradami). Čtvrtým důvodem jsou různíci se definice toho, co znamená být věřící nebo křesťan. Zatímco podle některých se jedná o praktikování víry správným způsobem (podle přikázání autorit dané denominace), podle jiných je důležitá upřímnost víry.

Hitlerova matka Klara Hitler byla údajně zbožná katolička, zatímco jeho otec, státní úředník Alois Hitler, nahlížel na náboženství jako na pouhou množinu zvyků a pomocnou „berličku pro lidskou slabost“. Ke konci svého života se u něj tento zprvu pasivní odpor vyvinul v tvrdou opozici vůči duchovenstvu a instituci církve. Adolf Hitler byl pokřtěn jako novorozenec a přijal svátost biřmování ve věku patnácti let, ale v dospělosti se již neúčastnil pravidelných mší a do kostela vůbec nechodil. Pokud bychom se i jen odvažovali označit Hitlera za křesťana, je třeba vzít v potaz jeho silný antiklerikalismus a antisemitismus. Alespoň do roku 1941 Hitler explicitně nezavrhuje křesťanství jako takové, ale kritizuje jeho židovské aspekty a existující instituce. Nabízí se samozřejmě otázka kolik toho z křesťanství zbude pokud zavrhneme církve a začneme přepisovat biblické texty. Můžeme takového člověka stále považovat za upřímného následovníka Kristova? Odpověď záleží na tom, zda je pro nás důkazem opravdové víry důsledné dodržování a akceptace dogmat, nebo se jedná o vnitřní spirituální vlastnost jedince, nezávislou na vnější formě. Hodnotit upřímnost výroků z historických textů je sice obtížné, přesto se o to můžeme pokusit, budeme-li brát ohled na skutky, které tyto výroky v praxi doprovázely. Hitler nikdy neopustil církve (na rozdíl

od Himmlera, Heydricha nebo Rosenberga) a celý život poctivě platil církevní daně. Po tříhodinovém setkání v roce 1936 mezi Michaelem von Faulhaberem (umírněným oponentem nacismu) a Adolfem Hitlerem se Faulhaber o Führerovi vyjádřil následovně: „Říšský kancléř nade vši pochybnost žije s vírou v Boha a ... rozeznává v křesťanství základ západní civilizace.“¹⁰² Lze samozřejmě namítnout, že z Hitlerovy strany mohlo jít o klam, avšak tento argument můžeme stejnou měrou aplikovat i na Hitlerovy negativní výroky vůči církvi, potažmo křesťanství, které obvykle prohlašoval v přítomnosti lidí jako Himmler, Goebbels či Bormann, jimž antiklerikalismus imponoval. Co se týče rozdílu mezi protestantismem a katolicismem, Hitler sice v *Mein Kampf* staví obě denominace na stejnou úroveň,¹⁰³ avšak navzdory své katolické výchově měl zřejmě v praxi blíže k protestantismu: „Protestantismus je mnohem lepší obránce zájmů germanismu, jelikož je založen v jeho genezi a pozdější tradici ... protestantismus se bude vždy stavět za pokrok všeho německého.“¹⁰⁴ Hitler se ne vždy vyjadřoval o křesťanství pozitivně. V únoru roku 1942 údajně prohlásil, že „Křesťanství je nejhorším zpátečnickým, které kdy lidstvo potkalo, a je to Žid, kdo jej díky svým ďábelským výmyslům uvrhl zpět o patnáct století.“¹⁰⁵ Často také stavěl bolševismus a křesťanství na stejnou úroveň (nikdy však na veřejnosti), navzdory tomu, že boj proti bolševismu byl hlavním tématem, na které NSDAP lákala voliče během období Výmarské republiky. Tento výrok je z června 1941: „Nejtěžší úder, který kdy zasáhl lidstvo, byl příchod křesťanství. Bolševismus je jeho nelegitimním dítětem. Obojí jsou vynálezem Žida.“¹⁰⁶ Hitlerova vzrůstající tendence stát v opozici ke křesťanství se zdá být zřejmá i podle Steigmanna-Galla: „Hitler se nepochybně v průběhu času stal více protikřesťanským, ale nikdy ne úplně.“¹⁰⁷ Kritické názory vůči křesťanství se však nacházejí skoro exkluzivně v *Hitler's Table Talks*, kde se ovšem nachází také spousta ambivalentních, nebo přímo protichůdných výroků. Adolfa Hitlera lze pravděpodobně považovat za křesťana alespoň do roku 1935, od té doby byl ke křesťanství (v soukromí) otevřeně nepřátelský. Hitler však vždy vychvaloval postavu Ježíše Krista a neexistuje jediný důkaz, že by se o něm někdy vyjádřil v negativním světle.

¹⁰² Kershaw, I. *Hitler*, s. 139

¹⁰³ Hitler, A. *Mein Kampf*, s. 77

¹⁰⁴ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 77

¹⁰⁵ Hitler, A. *Hitler's Table Talk*, s. 328

¹⁰⁶ Hitler, A. *Hitler's Table Talk*, s. 13

¹⁰⁷ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 352

Podobně ambivalentní byla situace jednoho z nejvíce ideologicky ovlivněných vůdců strany, Heinricha Himmlera. Ten byl ve své straně nechvalně známý svým zájmem o okultismus, z něhož čerpal ideje¹⁰⁸ pro svou vlastní verzi pohanského náboženství, které se snažil ve Třetí říši (neúspěšně) prosadit.¹⁰⁹ Avšak ještě předtím, než byl notorický svou zálibou v esoterismu, byl Himmler podle Steigmanna-Galla víceméně křesťanem. Alespoň tak můžeme usuzovat podle záznamů z deníku, který si Himmler psal od svých deseti let: „Ať se stane cokoli, vždy budu milovat Boha, budu se k němu modlit a zůstanu věrný katolické církvi a budu ji bránit i kdybych z ní měl být exkomunikován.“¹¹⁰ Již od roku 1923 však u Himmlera docházelo k poměrně rapidnímu posunu a od roku 1933 veřejně kritizoval křesťanství a mluvil o své vlastní verzi völkich náboženství.¹¹¹ Himmler měl jako velitel SS možnost aplikovat prvky svého excentrického paganismu přímo na členy SS, který se měl „proměnit v jakýsi pseudonáboženský řád organizovaný do jisté míry podle vzoru jezuitů.“¹¹² V roce 1938 se více než 25 % členů SS hlásilo k *gottgläubig*. Nicméně veškeré jeho snahy nahradit křesťanství narazily na Hitlerův odpor, který shledal Himmlerovy náboženské inovace absurdními¹¹³ a dokonce ho ohledně nich osobně konfrontoval.¹¹⁴ Podle Steigmanna-Galla se ovšem i u Himmlera, podobně jako u Hitlera ke konci války, nejedná o absolutní odvrát od křesťanství, ale spíše o vyhraněný antiklerikalismus. V roce 1942 v rozhovoru se svým důvěrníkem Felixem Kerstenem vedl řeč na téma podobnosti učení Bible a Bhagavadgíty (kterou obdivoval) a prohlásil: „To je pravda, já nemám nic proti křesťanství samotnému. Samo o sobě má nepochybně vznešené morální ideály.“¹¹⁵

¹⁰⁸ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 352

¹⁰⁹ Himmlerovy názory byly velmi ovlivněny spisy nacisty Richarda Walthera Darrého, zejména *Peasantry/Farminghood as Life-Source of the Nordic Race*, v níž je křesťanská ideologie popisována jako negativní vliv, který morálně oslabil jinak silnou nordickou rasu.

¹¹⁰ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 128

¹¹¹ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 233

¹¹² Evans, R. *Třetí říše u moci*, s. 211

¹¹³ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 235

¹¹⁴ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 236

¹¹⁵ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 236

Říšský ministr propagandy Joseph Goebbels měl podobně jako Hitler katolické vychování, ale později se od církve odklonil. Goebbelsovi brzké názory na náboženství můžeme najít v jeho částečně autobiografickém spise *Michael: A German Destiny in Diary Form*, kde vyzdvihuje jak křesťanství, tak postavu Ježíše Krista. Během své nacistické kariéry však patřil Goebbels k jedněm z největších kritiků katolické církve a vedl proti ní několik masivních propagandistických kampaní. Steigmann-Gall přesto nachází u Goebbelse podobný trend jako u Hitlera a Himmlera a tvrdí, že si Goebbels i přes svou nenávist ke křesťanství jako instituci zachoval jeho ideje v úctě, jinak řečeno, že má „malou úctu k církvi a vysokou respekt ke křesťanství.“¹¹⁶ Historik Richard J. Evans také u říšského ministra propagandy zmiňuje „prvek křesťanství.“¹¹⁷ Goebbels však byl ze své funkce ministra propagandy autorem velkého množství textů (pro veřejnost, ale i soukromých) a je tak poměrně snadné najít vhodné citáty, které buď budou poukazovat na jeho odpor a nebo úctu ke křesťanství, podle toho které budeme vyhledávat. Zajímavé ovšem je, že Goebbels i přes to, že byl autorem masivních represí vůči německým církevním hodnostářům, například nikdy nevystoupil z církve a dokonce nechal pokřtít své děti.¹¹⁸ Tyto činy se zdají být ve zvláštním rozporu s představou „ateistického“ Goebbelse. Existuje samozřejmě možnost, že se z jeho strany jednalo o pragmatické jednání, ale Goebbels požadoval i po svých nejbližších podřízených, aby zůstali členy církve, zatímco mnoho vysoce postavených nacistů z církve odešlo. Goebbels nikdy neusiloval o nahrazení křesťanství jiným náboženstvím a na Himmlerovy paganistické aktivity se díval s opovržením; v červnu roku 1941 například zakázal veškerá veřejná vystoupení spojená s okultismem, telepatí, astrologií a „nadpřirozenými silami“¹¹⁹ – ve zkratce vše, o co se Himmler zajímal.

Šedá eminence Martin Bormann nebyl u německé veřejnosti příliš známý, ačkoliv se jednalo o jednoho z nejmocnějších mužů Třetí říše. Od roku 1941, po odletu Rudolfa Hesse do Velké Británie, se Bormann stal Hitlerovým osobním tajemníkem. Z titulu funkce se nejednalo o silnou pozici, nicméně Bormann de facto kontroloval komu umožní osobní setkání s Führerem. Bormann je obecně považován za pravděpodobně nejzapřisáhlejšího oponenta křesťanství z řad předních

¹¹⁶ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 372

¹¹⁷ Evans, R. *Třetí říše u moci*, s. 209

¹¹⁸ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 372

¹¹⁹ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 372

nacistických funkcionářů.¹²⁰ Na rozdíl od Hitlera i Himmlera nenalezneme u Bormanna žádné (ani soukromé) pietní výroky či vychvalování Ježíše. Bormann také nijak nerozlišoval mezi moderními institucemi křesťanství a jeho idejemi. Antiklerikalismus Hitlerova tajemníka nebyl namířený jen proti opozici režimu, ale zasahoval i do vlastních řad. V květnu 1939 Bormann požadoval, aby každý člen NSDAP, který zároveň drží církevní hodnost nebo studuje teologii, byl ze strany vyloučen.¹²¹ Abychom pochopili o jak agresivní krok se ze strany Bormanna jednalo, je nutné si uvědomit, že ačkoliv špičku nacistického režimu žádní církevní hodnostáři netvořili, tak ve Třetí říši byla značná spousta duchovenstva, které by se vyloučení týkalo, ačkoliv byli zcela loajální nacistickému režimu. Toto nebyl první ani poslední případ, kdy Hitler (nebo jiní, např. Goebbels) museli krotit Bormannův radikální antiklerikalismus. Dalšími případy byly např. Bormannův pokus o zrušení všech teologických fakult nebo snaha o nahrazení křesťanských křížů ve veřejných školách hákovými kříži. Posledně jmenované bylo dílem bavorského ministra školství Adolfa Wagnera, který se tím údajně snažil uvést do reality Bormannovo učení, že „nacionální socialismus a křesťanství jsou neslučitelné protějšky.“¹²² Hitler na to reagoval výhrůžkou Wagnerovi, že pokud by se mu podařilo ještě někdy udělat podobnou hloupost, tak skončí v Dachau. Martin Bormann měl na politiku nacistického režimu vůči církvím velký vliv a bez něj by pravděpodobně režim byl vůči křesťanství umírněnější, ačkoliv stále nepřátelský. Bormann také zdánlivě postrádal ve svém honu na křesťany pragmatismus, který ostatní antiklerikály nutil během války své výboje omezit.

„Stranickému ideologovi“, jak byl Alfred Rosenberg často označován, bývá mylně přisuzován větší vliv na podobu nacionálního socialismu, než jaký ve své době skutečně měl. O obsahu jeho *Mýtu dvacátého století* jsme se již zmiňovali. Vedle Himmlera patřil Rosenberg k předním paganistům režimu a jeho myšlenky měly také podobný konec. Rosenberg si našel ve straně mnoho oponentů (ale našel si i spojence, například v Himmlerovi), z nichž nejvýznamnější byly Goebbels, Göring a Erich Koch, kteří se snažili upozadit jeho vliv na Führera. Göring o Rosenbergovi prohlásil: „Kdyby bylo po Rosenbergově, nebylo by nic než kult, mýtus a podobné švindly“¹²³

¹²⁰ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 382

¹²¹ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 359

¹²² Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 384

¹²³ Steigmann-Gall, R. *The Holy Reich*, s. 208

Mezi další přední nacisty s ostře formulovanými názory na křesťanství patřili Erich Koch, jeden z mála otevřeně křesťanských členů nacistické strany,¹²⁴ protikřesťanští Reinhard Heydrich, Robert Ley a vůdce *Hitler-Jugend* Baldur von Schirach s podobně radikálními názory jako měl Martin Bormann, nebo pohané jako Richard Walther Darré či Erich Ludendorff, zapřísáhlý paganista, který se ještě před rokem 1933 snažil nacistickou stranu ustanovit jako protikřesťanskou, ale v opozici k Hitlerovi neuspěl a byl ze strany vyloučen. Tito a mnoho dalších však neměli mnoho příležitostí k prosazování vlastní politické agendy v oblasti náboženství, ale jejich názory byly často propagovány do nižších řad NSDAP. Nacistická strana skutečně zahrnovala široké spektrum náboženských názorů, ale politika NSDAP vůči církvím musela být v souladu s aktuálními požadavky Adolfa Hitlera a odchylky od tohoto kurzu byly odměňovány Führerovou ztrátou důvěry.

Závěr

Jako světonázor se nacismus projevoval vysokou mírou ambivalence v mnoha zásadních oblastech, do nichž patřila i otázka vztahu s křesťanstvím. Vyjma směřování zahraniční politiky a zacházení se Židy se mohli Hitlerovi podřízení rozhodovat podle vlastního svědomí, což obzvlášť platilo v otázce náboženských poměrů. To ovšem neznamená, že by si mohli dělat co chtěli - museli se pokoušet správně odhadnout Hitlerova přání a touhy. Nacismus byl proto v jistém směru *ad hoc* ideologií bez pevně ukotvených principů. Celé věci nepomohlo ani to, že v podstatě postrádá jakékoliv filosofické základy, o něž by se dalo opřít. Při vývoji Hitlerova světonázoru hráli větší roli antisemitské pamflety než filosofická díla Nietzscheho apod. Náboženství nebylo něčím, co by spojovalo první členy nacistického hnutí, naopak bylo odsunuto na druhou kolej. Vůdcové strany se ve svých názorech na křesťanství někdy zásadně lišili a uvnitř strany lze nalézt směry pozitivního křesťanství, okultismu, paganismu i ateismu. Všechny však spojoval silný antiklerikalismus. K pozitivnímu křesťanství se strana programově přihlásila již ve dvacátých letech a jeho myšlenky byly blízké Adolfu Hitlerovi, Josephu Goebbelsovi, Dietrichu Eckartovi a tisícům řadových členů

¹²⁴ Zajímavé je, že právě Koch z církve v roce 1943 vystoupil, ovšem spíše z politických důvodů, než protože by opustil svou křesťanskou víru.

NSDAP. Režim však svůj pokus o nacifikaci křesťanství po prvním neúspěchu vzdal a Hitler se o otázku křesťanství přestal zajímat. V jeho soukromých konverzacích se pak začaly množit protikřesťanské výroky, které si jeho nejbližší podřízení interpretovali podle vlastních zájmů a v souladu s nimi jednali. Německé církve se během válečných let octli pod zvyšujícím se tlakem, jehož iniciátorem byl silně protikřesťansky naladěný Martin Bormann. Jeho chování se zbylé vedení strany (a někdy i samotný Vůdce) snažilo krotit v zájmu zachování modu vivendi s církvemi i Vatikánem, protože křesťanství v zemi stále zůstávalo potenciální politickou silou a režim musel brát ohled na veřejné mínění. Okultní a pohanské mýty, jejichž autory byly zejména Alfred Rosenberg a Heinrich Himmler, neměly ve straně oblibu a v praxi se téměř neprojevíly. Výjimkou bylo SS, kde měl Himmler naprostou volnost a model organizace připomínal téměř náboženský řád. Pro stranu však nemělo význam, jestli se teorie a praxe nacionálního socialismu liší. Ve straně totiž neprobíhala žádná diskuze, důležité byly pouze činy. Mnohem blíže měl k nacismu protestantismus, který se v mnoha ohledech rýsoval jako potenciální partner. Naopak katolicismus byl jednoznačným rivalem z ideových i praktických důvodů. Mesianismus, větší volnost při výkladu evangelických textů a ryze národní charakter protestantských církví se mnohem lépe propůjčovali adaptaci křesťanského mýtu nacistickým. Římskokatolická část populace se dívala na budoucnost po roce 1933 skepticky kvůli zkušenostem s *Kulturkampfem*, zatímco mnozí protestanté vítali Hitlera s nadějami a očekávali ve své zemi morální obnovu.

Summary

As a worldview, Nazism has shown a high degree of ambivalence in many basic areas, including a relationship with Christianity. Besides foreign affairs and treatment of Jews, Hitler's subordinates depended only on their own consciousness. This was especially true in regard to religious affairs. That doesn't mean they could do whatever they wanted - they still had to estimate Hitler's wishes and desires. This is why we can call Nazism an ad hoc ideology without fixed principles. It doesn't help that Nazism basically lacks any philosophical foundation. Antisemitic defamatory articles played a bigger role in the development of Hitler's worldview than the works of Nietzsche, etc. Religion wasn't something that connected the early members of the Nazi movement. The party leaders differed drastically in their views on Christianity and within the party we can find trends of

positive Christianity, occultism, paganism and atheism. However, they were all united in strong anticlericalism. The party has claimed positive Christianity in its political program from the twenties and the ideas were close to Adolf Hitler, Joseph Goebbels, Dietrich Eckart and thousand of grass-root NSDAP members. Despite this, the Nazi regime gave up nazification of Christianity after a first lack of success and Hitler lost interest in the question of Christianity. His private conversations grew increasingly anti-Christian and his closest subordinates each interpreted this according to his own interests. During the war years, German churches appeared under increased pressure, whose main initiator was strongly anti-Christian Martin Bormann. He had to be restrained by other party members (even Hitler himself) so that the party could preserve modus vivendi with the churches and Vatican. Christianity still remained a real political power and the Nazi regime had to be aware of public opinion. The occult and pagan myths, whose authors were Alfred Rosenberg and Heinrich Himmler, didn't gain much popularity inside the party and had little influence. The exception was SSS, where Himmler had free rein and modeled the organization almost as a religious order. However, the party didn't care if theory and practice of National Socialism differed. There was no discussion about this in the party. What was important were deeds and action. Protestantism was much closer to Nazism and as such was viewed as a potential partner. On the other hand, Catholicism was a definite rival due to ideological and practical reasons. Messianism, more freedom in interpretation of evangelical writings and purely national character of Protestant churches gave way to modifications of Christian myth by National Socialism. The Roman Catholic part of population looked at the future after 1933 with doubts, while Protestants welcomed Hitler with hope and awaited a moral refreshment.

Seznam použité literatury

Tištěné zdroje:

1. BUKEY, Evan Burr. *Hitlerovo Rakousko: jedna říše, jeden národ*. Vyd. 1. V Praze: Rybka Publishers, 2002, 374 s. ISBN 80-86182-63-0.
2. ECKART, Dietrich. *Bolševismus od Mojžíše po Lenina: rozhovor mezi Adolfem Hitlerem a mnou o židovské otázce*. Praha: Jan Hlaváč, 2003, 62 s. ISBN 80-239-2166-5.
3. EVANS, Richard J. *Nástup Třetí říše*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2006, 567 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-7306-257-7.
4. EVANS, Richard J. *Třetí říše u moci: 1933-1939*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2009, 791 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7306-323-8.
5. FEST, Joachim. *The Face of the Third Reich*. London: Penguin, 1979. ISBN 0140166947.
6. FIALA, Petr. *Katolicismus a politika: o politické dimenzi katolicismu v postmoderní době*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1995, 349 s. ISBN 80-85959-01-1.
7. GUGENBERGER, Eduard. *Hitlerovi vizionáři: okultisté, kteří připravovali cestu Třetí říši*. 1. vyd. Praha: Brána, 2002, 164 s. ISBN 80-7243-130-7.
8. HITLER, Adolf. *Můj boj: dva svazky v jednom*. Nezkrác. vyd. Praha: Otakar II., c2000, 507 s. ISBN 80-86355-26-8.
9. HITLER, Adolf, Norman CAMERON, R STEVENS a H TREVOR-ROPER. *Hitler's table talk, 1941-1944: his private conversations*. 3rd ed. New York City: Enigma Books, c2000, xxxix, 746 p. ISBN 1929631057.
10. JÄCKEL, Eberhard. *Hitlerův světový názor: (projekt jedné vlády)*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999, 156 s. ISBN 80-7185-254-6.
11. KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004, 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce homo. ISBN 80-7203-581-9.
12. KOONZ, Claudia. *Svědomy nacizmu*. Vyd. 1. V Praze: Columbus, 2009, 365 s. ISBN 978-80-7249-233-6.
13. MCGOWAN, Lee. *Radikální pravice v Německu od roku 1870 po současnost*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2004, 287 s. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-122-9.
14. NOLTE, Ernst. *Fašismus ve své epoše*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1999, 695 s. Historické myšlení. ISBN 80-7203-107-4.

15. O'SULLIVAN, Noël. *Fašismus*. 2. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, 219 s. Politika a společnost. ISBN 80-7325-001-2.
16. SHIRER, William L. *Vzestup a pád Třetí říše: dějiny nacistického Německa*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2004, 1118 s. ISBN 80-86263-51-7.
17. STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi conceptions of Christianity, 1919-1945*. New York: Cambridge University Press, 2003, xvi, 294 p. ISBN 0521823714.

Internetové zdroje:

18. BARANOWSKI, Shelley. *The 1933 German Protestant Church Elections: Machtpolitik or Accommodation?*. Church History [online]. 1980, vol. 49, no. 3, s. 299 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3164452>.
19. BERGEN, D. (2007): *Nazism and Christianity: Partners and Rivals? A Response to Richard Steigmann-Gall, The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 1, s. 25-33. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/30036425>
20. *Bibli Svatá aneb vsecka Svatá Pisma Starého i Nového Zákona*. Podle posledního vyd. kralického z roku 1613. London: British and Foreign Bible Society, 1969. ISBN 0564011886.
21. *CATECHISM OF ST PIUS X*. EWTN Global Catholic Television Network: Catholic TV, Catholic Radio, and Catholic News. [online]. 31.7.2015 [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.ewtn.com/library/catechsm/piusxcat.htm>
22. *Encyclical Mit Brennender Sorge of Pius XI, 14 March 1937*. THE HOLY SEE. [online]. 31.7.2015 [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html
23. *Encyclical Rerum Novarum of Leo XIII, 15 May 1891*. LA SANTA SEDE. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html
24. HESCHEL, Susannah. *Nazifying Christian Theology: Walter Grundmann and the Institute for the Study and Eradication of Jewish Influence on German Church Life*. Church History [online]. 1994, vol. 63, no. 4, s. 587-605 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3167632>.
25. HITLER, Adolf. *Collection of Speeches 1922-1945* [online]. 1945 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <https://archive.org/details/AdolfHitlerCollectionOfSpeeches19221945>.

26. STEIGMANN-GALL, R. (2007): *Christianity and the Nazi Movemetn: A Response*, Journal of Contemporary History, Vol. 42, No. 2, s. 185-211. Dostupný z: <http://www.jstor.org/stable/30036441>
27. *The program of the NSDAP*. The Avalon Project. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <http://avalon.law.yale.edu/imt/1708-ps.asp>
28. *Weimar Constitution*. PSM-DATA. [online]. 30.7.2015 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php
29. *Zweites Buch – Adolf Hitler’s Secret Book*. Internet Archive. [online]. 31.7.2015 [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <https://archive.org/details/ZweitesBuch-AdolfHitlersSecretBook>